eduka

EDUCARE ALLA DIVERSITÀ
VZGAJATI K RAZLIČNOSTI

Vicini... amici da scoprire
Italiani, Sloveni e Friulani si presentano

Sosedje... prijatelji, ki jih velja spoznati
Italijani, Slovenci in Furlani se predstavljajo

Vicins... amîs di scuvierzi
Talians, Slovens e Furlans si presentin

Neighbours... friends worth getting to know
Italians, Slovenes and Friulians introduce themselves

2007-2013
cooperazione territoriale europea
programma per la cooperazione transfrontaliera
Italia-Slovenia
evropsko teritorialno sodelovanje
program čezmejnega sodelovanja
Slovenija-Italija

Investiamo nel vostro futuro!
Naložba v vašo prihodnost!
www.ita-slo.eu

Progetto cofinanziato dal Fondo europeo di sviluppo regionale
Projekt sofinancira Evropski sklad za regionalni razvoj

Sosedje… prijatelji, ki jih velja spoznati
Italijani, Slovenci in Furlani se predstavljajo

2013

SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut
Furlansko filološko društvo “Graziadio Isaia Ascoli”
Italijanska unija

Sosedje... prijatelji, ki jih velja spoznati
Italijani, Slovenci in Furlani se predstavljajo

Uredniki: Marianna Kosic, Feliciano Medeot, Zaira Vidau

Avtorji uvodnih besedil in besedil o slovenski narodni skupnosti v Italiji: Marianna Kosic, Zaira Vidau
Avtorji besedil o furlanski skupnosti v Italiji: Elena De Sanctis, Feliciano Medeot
Avtorji besedil o italijanski narodni skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem: Roberto Bonifacio, Maurizio Tremul

Prevod v furlanščino: Paolo Roseano
Prevod v slovenščino: Tamara Lipovec
Prevod v angleščino: Martina Zajc
Lektoriranje v slovenščini: Nuša Miklavec
Lektoriranje v italijanščini: Paolo Roseano
Lektoriranje v angleščini: Karry Close

Fotografije: Fotokroma (poglavje o *slovenski narodni skupnosti v Italiji*; razen str. 12 www.skgz.com; str. 13 http://ascii-table.com, Ana Toroš; str. 16 www.lamoneta.it, www.mynumi.net; str. 24 www.francobolli-italia.it, http://www.novagorica-turizem.com; str. 32 www.bodecaneza.si), Pierluigi Bumbaca www.bumbacafoto.it (str. 23, 24, 27 in Goriški grad na str. 40), Arhiv Furlanskega filološkega društva (poglavje o *furlanski skupnosti v Italiji*), Elsa Apollonio (poglavje o *italijanski narodni skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem*; razen str. 71 www.wikimedia.org, str. 77 www.edit.hr).
Grafično oblikovanje: UnostudioX - Pordenone
Tisk: Sa.Ge.Print - Pordenone

© 2013
SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut
Furlansko filološko društvo "Graziadio Isaia Ascoli"
Italijanska unija

ISBN 978-88-7636-170-8

Naklada: 1000 izvodov

slori
slovenski raziskovalni inštitut
istituto sloveno di ricerche
slovene research institute
www.slori.org
info@slori.org

Società Filologica Friulana
Societât Filologjiche Furlane
www.filologicafriulana.it
info@filologicafriulana.it

UNIONE ITALIANA
ITALIJANSKA UNIJA
TALIJANSKA UNIJA
www.unione-italiana.hr
unione.it.cap@siol.net

Cilj medkulturne vzgoje je vrednotenje in utrjevanje podobnosti, ki osebe združujejo, ter ugotavljanje in interakcija z različnostmi iz ožjega in širšega okolja, kjer smo v stiku z ljudmi, ki jih pogosto ne poznamo. Na tem področju je mogoče narediti veliko tako, da se vzgoja začne v šolah.

Prav to je cilj projekta EDUKA – Educare alla diversità / Vzgajati k različnosti, ki ga Evropska unija financira iz Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013.

V okviru projekta so predvidene delavnice in informativne konference na nižjih in višjih srednjih šolah v Italiji, na srednjih šolah v Sloveniji in na univerzah. Aktivnosti so namenjene ozaveščanju šolske in univerzitetne populacije ter učiteljev o temah, povezanih z vzgajanjem k različnosti in medkulturnosti, informiranju o večjezičnih, večkulturnih in multietničnih značilnostih projektnega območja ter spodbujanju spoznavanja tradicionalnih manjšin in skupin migrantov, ki živijo na čezmejnem ozemlju med Italijo in Slovenijo.

Namen projekta je promocija in utrjevanje medsebojnega poznavanja nacionalnih večin in zgodovinskih manjšin oz. migrantskih skupnosti s spodbujanjem medkulturnega vedenja med mladimi. To lahko omogoči premoščanje zgodovinskih in kulturnih ovir, zapolnjevanje vrzeli v poznavanju omenjenih tem in preseganje predsodkov v okviru medetničnih odnosov med skupnostmi, kar posledično spodbuja in utrjuje kulturo integracije, sodelovanja in mirnega sožitja.

Koper, Trst, Videm, 2013

Uredniki

KAZALO

Uvod **7**

Slovenska narodna skupnost v Italiji

1. Uvod **13**
2. Zgodovinska navzočnost **15**
3. Zaščitne določbe **18**
4. Dvojezičnost na javnih mestih **21**
5. Izobraževanje **25**
6. Tisk, radio, televizija **28**
7. Institucije in združenja **31**
8. Politično predstavništvo **36**

Furlanska jezikovna skupnost

1. Uvod **39**
2. Zgodovinska navzočnost **41**
3. Zaščitne določbe **44**
4. Dvojezičnost na javnih mestih **46**
5. Izobraževanje **48**
6. Tisk, radio, televizija **51**
7. Institucije in združenja **55**
8. Politično predstavništvo **57**

Italijanska narodna skupnost v Sloveniji in na Hrvaškem

1. Uvod **61**
2. Zgodovinska navzočnost **62**
3. Zaščitne določbe in dvojezičnost **64**
4. Izobraževanje **66**
5. Tisk, radio, televizija **68**
6. Institucije in združenja **71**
7. Politično predstavništvo **76**

Kritična bibliografija **80**

Slovarček **82**

Promocijski plakat
za Evropski dan jezikov,
© Council of Europe, Strasbourg
www.coe.int/EDL.

Evropska unija je prava zakladnica avtohtonih jezikov in manjšin, že zelo dolgo ukoreninjenih na določenih ozemljih, zato **spodbuja večjezičnost**, ki predstavlja pravico vsakega državljana in socialni projekt hkrati. Večjezičnost je sposobnost posameznika, da uporablja več jezikov, s čimer si lahko ustvari most do drugih ljudi in olajša mobilnost iz študijskih, delovnih in drugih razlogov, posledično pa mu to omogoča dostop do drugih držav in kultur ter spodbuja vzajemno razumevanje. Večjezičnost gre razumeti tudi kot harmonično sožitje različnih jezikovnih skupnosti in kot obliko spoštovanja velikega bogastva, ki izhaja iz kulturne in jezikovne raznolikosti nekega ozemlja.

Spoštovanje jezikovne in kulturne različnosti in občutek skupne pripadnosti državljanov sta temeljna dejavnika procesa evropske integracije, s katerim se namerava ohraniti in spodbuditi različnost, preprečiti tveganje izgube identitete in ovrednotiti dodano vrednost oziroma bogastvo, h kateremu prispeva vsaka država članica, vsaka skupnost in vsak državljan.

> **Evropska integracija** je proces industrijske, politične, pravne, gospodarske in socialne integracije, s katerim skušajo države članice Evropske unije poenotiti upravljanje svojih sredstev in virov na podlagi sodelovanja, ki ga urejajo telesa z nadnacionalnimi pristojnostmi.
> Na družbeni ravni ta izraz predstavlja **vključevanje različnih identitet** v enotno celoto, v kateri ni diskriminacije in kjer je temeljnega pomena medkulturni dialog oziroma odprta in spoštljiva izmenjava mnenj, ki temelji na vzajemnem razumevanju med posamezniki in skupinami z različnimi jezikovnimi, kulturnimi, etničnimi in verskimi izvori ter dediščinami. Razvoj osebnih **medkulturnih komunikacijskih kompetenc**, ki nam omogočijo, da opustimo predsodke in stereotipe in spoznamo jezikovne in kulturne vzorce drugega, prispeva k temu, da različne manjšine in večine živijo v sožitju in miru ob vzajemnem spoštovanju, **združene v različnosti**, kot pravi slogan Evropske unije.

> Načelo nediskriminacije, predvsem zaradi jezika ali pripadnosti narodni manjšini, temelji na 14. členu Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic iz leta 1950 in je povzeto tudi v Listini Evropske unije o temeljnih pravicah, ki jo je Evropski parlament odobril leta 2000.

> **Zgodovinska ali avtohtona manjšina** je skupnost, ki je prepoznavna predvsem po naslednjih značilnostih: razlikuje se od večinskega prebivalstva neke države po svojem jeziku in kulturi; število njenih pripadnikov je nižje od števila pripadnikov večinskega prebivalstva; njeni pripadniki se zavedajo, da pripadajo manjšinski skupnosti in vlagajo svoj trud v ohranjevanje in razvoj svoje identitete; člani manjšine so navadno dvojezični, kar pomeni, da od otroštva obvladajo svoj jezik in uradni jezik države, v kateri živijo.

Poleg konvencij in deklaracij, ki določajo etična in splošna politična načela za zaščito jezikovnih manjšin, sta zaščita **jezikovne različnosti kot kulturne dediščine** in spoštovanje **neodtujljive pravice do uporabe regionalnega jezika** (*ki ni uradni jezik druge države, temveč je značilen za določeno ozemlje ali regijo*) **v javnem in zasebnem življenju ali jezika narodne manjšine** (*ki je uradni jezik v*

državi, ki navadno meji na državo, v kateri manjšina živi) odrejeni tudi v Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih (1992), v Resolucijah Evropskega parlamenta o jezikovnih in kulturnih manjšinah v Evropski skupnosti (1981 in nadaljnje) in v Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin, ki jo je odobril Svet Evrope (1995).

Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih
(Svet Evrope, Strasbourg, 1992)

Pravica do uporabe regionalnega ali manjšinskega jezika v javnem in zasebnem življenju je neodtujljiva pravica.

Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin
(Svet Evrope, Strasbourg, 1995)

5. člen
*Pogodbenice se obvezujejo **spodbujati** take razmere, ki so potrebne, da pripadniki narodnih manjšin **ohranjajo in razvijajo** svojo kulturo ter ohranjajo **bistvene sestavine svoje identitete**, in sicer svojo vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino.*

6. člen
*Pogodbenice spodbujajo duh strpnosti in **medkulturnega dialoga** in sprejemajo učinkovite ukrepe za pospeševanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja […], še zlasti v izobraževanju, kulturi in javnih občilih.*

9. člen
V okviru svojih pravnih sistemov sprejmejo pogodbenice ustrezne ukrepe, z namenom da pripadnikom narodnih manjšin olajšajo dostop do javnih občil in pospešujejo strpnost in omogočajo kulturni pluralizem.

12. člen
Pogodbenice sprejmejo, kadar je to primerno, ukrepe na področju izobraževanja in raziskav, da s tem spodbujajo poznavanje kulture, zgodovine, jezika in vere svojih narodnih manjšin in večinskega naroda.

Z Resolucijo Sveta Evrope iz leta 2002 o spodbujanju jezikovne različnosti, ki jezike priznava kot dejavnike socialne, gospodarske in politične integracije in v kateri je izpostavljeno, da so »*s kulturnega stališča vsi evropski jeziki enakovredni in enako dostojanstveni ter predstavljajo bistven del evropske kulture in civilizacije*«, **evropske politike poleg zaščite in ohranjanja jezikov zasledujejo tudi aktiven razvoj njihovega potenciala**, na primer s tem, da se **vse državljane od otroštva naprej** poleg maternega jezika **poučuje tudi dva tuja jezika, med katerima je po**

možnosti tudi jezik soseda, ki je manjšinski ali regionalni. Večjezičnost, s katero se prenaša vrednote strpnosti in sprejemanja razlik in manjšin, je temeljna komponenta evropske identitete in aktivnega državljanstva.

Vsako leto se **26. septembra** proslavlja **Evropski dan jezikov**, ki sta ga Svet Evrope in Evropska komisija razglasila zato, da bi spodbudila vrednotenje govorjenih jezikov, ki so sestavni del kulturnega bogastva vse celine. Ob tej priložnosti je mogoče organizirati dogodke in prireditve, ki so skladni s splošnimi cilji tega dne: opozarjanje javnosti na pomen učenja jezikov in razširjanja nabora jezikov, ki se jih učimo, z namenom spodbujanja večjezičnosti in medkulturnega razumevanja.

Italija ima med evropskimi državami eno najvišjih stopenj jezikovne raznolikosti: tukaj je namreč **priznanih kar dvanajst manjšinskih jezikov** in skoraj **dva milijona italijanskih državljanov pripada eni od zgodovinskih jezikovnih manjšin**; ti državljani v svojem vsakdanjem življenju izražajo etnične korenine manjšinske oziroma regionalne kulture in hkrati uporabljajo uradni jezik države, v kateri živijo.

V **Ustavi Italijanske republike** sta jeziku in kulturi namenjena 3. in 21. člen, ki imata splošni značaj, in 6. člen, ki specifično zadeva jezikovne manjšine.

3. člen
Vsi državljani imajo enako družbeno dostojanstvo in so enaki pred zakonom, ne glede na spol, raso, jezik, vero.

6. člen
Republika ščiti jezikovne manjšine s posebnimi normami.

21. člen
Vsi imajo pravico, da svobodno izražajo svoje mišljenje ustno, s pisano besedo in v katerikoli drugačni obliki.

Evropske določbe na državni ravni in 6. člen italijanske Ustave se izvršujejo na podlagi **zakona št. 482 iz leta 1999** (*Zakonska določila v zvezi z zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin*), katerega **2. člen** določa, da:
Republika ščiti jezik in kulturo albanskih, katalonskih, germanskih, grških, slovenskih in hrvaških prebivalcev ter tistih prebivalcev, ki govorijo francoski, franko-provansalski, furlanski, ladinski, okcitanski in sardinski jezik.

Ta zakon določa zaščitne ukrepe v korist zgodovinskih ali avtohtonih jezikovnih manjšin, to je tistih manjšin, ki so vezane na določeno ozemlje in na njem živijo že zelo dolgo. Zakon št. 482 torej ne zadeva novih manjšin (priseljenih ali pred kratkim naseljenih).

Z zakonom št. 482 so bile uvedene specifične določbe za spodbujanje manjšinskih jezikov, bodisi za izvajanje didaktičnih dejavnosti v šolah bodisi za jezike, ki so v rabi v javnih upravah in javnih prostorih. Te določbe, ki so bile pozneje dopolnjene, so omogočile, da so šole in javne uprave dosegle pomembne cilje v zvezi z zaščito in ohranjanjem regionalnih jezikov.

Slovenija je evropska država, v kateri živijo tri ustavno priznane in zaščitene avtohtone manjšine: **italijanska narodna skupnost, madžarska narodna skupnost in romska skupnost**.

11. člen
Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.

64. člen
Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja in razvijanja te vzgoje in izobraževanja.
Na območjih, kjer ti skupnosti živita, ustanovijo njuni pripadniki za uresničevanje svojih pravic svoje samoupravne skupnosti.
Narodni skupnosti sta neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru.
Pravice obeh narodnih skupnosti ter njunih pripadnikov so zagotovljene ne glede na število pripadnikov teh skupnosti.

65. člen
Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.

Ozemlje obmejnih območij in območij socialno-kulturnega stika med Italijo (*Furlanijo Julijsko krajino - FJK*), **Slovenijo** (*Primorsko in Istro*) in **Hrvaško** (*Istra in Kvarner*) **je tradicionalno večkulturno stičišče treh največjih evropskih jezikovnih družin: romanske, germanske in slovanske**. Za to ozemlje je značilen sklop edinstvenih zgodovinskih, jezikovnih in kulturnih posebnosti, zaradi česar je območje prava terenska delavnica za proces evropske integracije.
Poleg italijanščine, ki je uradni jezik države, so **v Furlaniji Julijski krajini priznani trije manjšinski jeziki: nemščina** (v Kanalski dolini in v krajih Timau in Sauris v Karniji), **slovenščina** (v vzhodnem obmejnem pasu) in **furlanščina** (v pokrajinah Gorica, Videm in Pordenone). Na 90 % površine dežele FJK oziroma v 200 občinah od skupnih 221 občin te dežele se govori vsaj enega od navedenih manjšinskih ali regionalnih jezikov.
Posebni statut Dežele FJK (Ustavni zakon št. 1 z dne 31. januarja 1963) priznava enakost pravic in ravnanja vsem občanom, ne glede na jezikovno skupino, ki ji pripadajo, z zaščito njihovih etničnih in

kulturnih značilnosti (3. člen). Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina je poleg tega sprejela tri deželne zakone za zaščito svojih manjšin: zakon št. 26/2007 za zaščito slovenske narodne manjšine, zakon št. 29/2007 za zaščito furlanskega jezika in kulture in zakon št. 20/2009 za zaščito nemško govoreče skupnosti.
Tudi v slovenski Istri sta zaščita in promocija italijanskega jezika že dolgo ustaljeni.
V mestih, v katerih je italijanska narodna skupnost zgodovinsko naseljena, ima italijanščina (manjšinski jezik) status uradnega jezika, ki je enakovreden slovenščini (večinski jezik). Z državljanskega, zgodovinskega in socialnega vidika sta namreč oba jezika in kulturi temeljni značilnosti tega multietničnega ozemlja.

> Eden prvih poskusov za spodbujanje komunikacije med Slovenci in Italijani je dvojezični slovar, ki ga je sestavil pater, zgodovinar in filolog Alasia da Sommaripa in je bil objavljen leta 1607 v Vidmu; slovar vsebuje tudi osnove slovnice pogovornega jezika in nekaj krajših besedil v italijanščini in slovenščini.

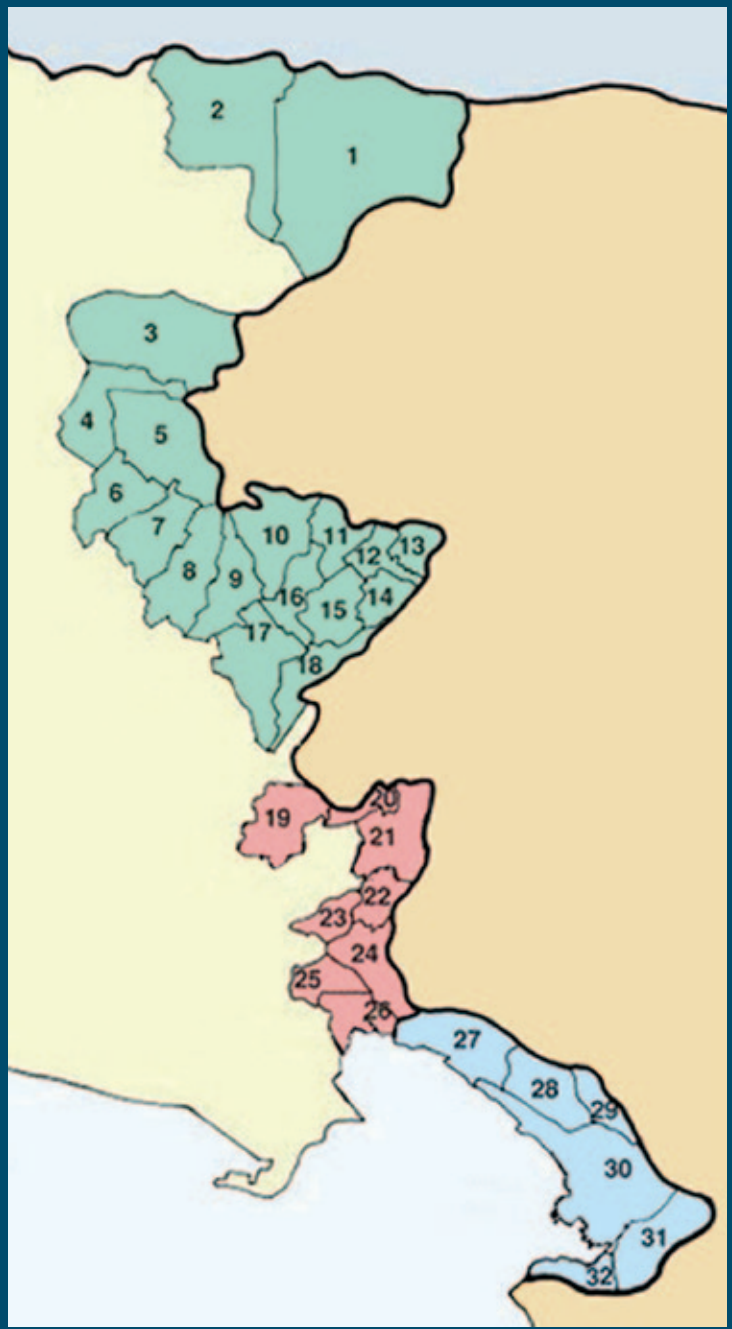

Občine Furlanije Julijske krajine, v katerih je slovenska manjšina uradno priznana.

Provincia di Udine (Pokrajina Videm)

1 Tarvisio (Trbiž)
2 Malborghetto - Valbruna (Naborjet-Ovčja vas)
3 Resia (Rezija)
4 Lusevera (Bardo)
5 Taipana (Tipana)
6 Nimis (Neme)
7 Attimis (Ahten)
8 Faedis (Fojda)
9 Torreano (Tavorjana)
10 Pulfero (Podbonesec)
11 Savogna (Sovodnje)
12 Grimacco (Grmek)
13 Drenchia (Dreka)
14 Stregna (Srednje)
15 San Leonardo (Svet Lenart)
16 San Pietro al Natisone (Špeter)
17 Cividale del Friuli (Čedad)
18 Prepotto (Praprotno)

Provincia di Gorizia (Pokrajina Gorica)

19 Cormons - Krmin
20 San Floriano del Collio - Števerjan
21 Gorizia (Gorica)
22 Savogna d'Isonzo – Sovodnje ob Soči
23 Sagrado – Zagraj
24 Doberdò del Lago – Doberdob
25 Ronchi dei Legionari (Ronke)
26 Monfalcone (Tržič)

Provincia di Trieste (Pokrajina Trst)

27 Duino-Aurisina – Devin-Nabrežina
28 Sgonico – Zgonik
29 Monrupino – Repentabor
30 Trieste (Trst)
31 San Dorligo della Valle – Dolina
32 Muggia (Milje)

SLOVENSKA NARODNA SKUPNOST V ITALIJI

Marianna Kosic in Zaira Vidau

1. Uvod

Slovenščina je južnoslovanski jezik (kot srbščina, hrvaščina, makedonščina in bolgarščina), ki ga govori več kot 2 milijona ljudi. Je nacionalni in uradni jezik Republike Slovenije (neodvisna država od leta 1991). Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo (1. maja 2004) je slovenščina postala eden uradnih jezikov EU. Kot avtohtoni jezik (tj. jezik, ki izvira z ozemlja, kjer je v rabi) je razširjen tudi v obmejnih pasovih med Slovenijo in Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Slovenščino se zgodovinsko govori tudi na Hrvaškem, na omejenem območju vzdolž severozahodne meje s Slovenijo. Skupnosti Slovencev živijo tudi v drugih državah nekdanje Jugoslavije (Srbija, Bosna in Hercegovina, Črna gora, Makedonija). Poleg tega se slovensko govori v drugih evropskih in neevropskih državah, kjer živijo večje skupnosti slovenskih izseljencev (predvsem v Združenih državah Amerike, Kanadi, Argentini in Avstraliji).

Računalniška tipkovnica s slovenskimi črkami.

Črke č, š, in ž so značilne za slovenski jezik in nekatere druge slovanske jezike, medtem ko se črke q, w, x in y uporablja samo v tujkah.
Slovenska abeceda obsega 25 črk: pet samoglasnikov in 20 soglasnikov. Slovnični spoli so trije: moški, ženski in srednji. Tudi slovnična števila so tri: ednina, dvojina in množina. Členov slovenščina nima, samostalnike pa se sklanja. Sklonov je šest: imenovalnik, rodilnik, dajalnik, tožilnik, mestnik in orodnik. Za vljudnostno obliko se ne uporablja tretje osebe ednine (On/Ona/Ono), ampak drugo osebo množine (Vi).

V slovenskem besedišču in izrazju je čutiti vpliv nemščine, prav tako je znatne sledove pustila italijanščina. Glavne značilnosti slovenskih narečij zahodnega obmejnega pasu in jezikovne posebnosti, po katerih se ta narečja razlikujejo od standardne slovenščine, so običajno posledica interferenc z romanskimi jeziki (italijanščino ali furlanščino).

Slovenska narodna manjšina v Italiji je zgodovinsko naseljena v deželi Furlaniji Julijski krajini v treh pokrajinah vzdolž meje s Slovenijo: Trst, Gorica in Videm (Viden). Ta obmejni naselitveni pas, ki se razteza od Trbiža do Milj, je širok približno trideset kilometrov.
Z zakonom št. 38 z dne 23. februarja 2001 je bil ustanovljen Institucionalni paritetni odbor za vprašanja slovenske manjšine. Sestavljen je bil seznam 32 občin, v katerih je navzočnost slovenske manjšine uradno priznana. Zgodovinsko naselitveno ozemlje zajema še drugih sedem občin od skupnih 39. Poleg tega obstajajo slovenski govorci tudi v občinah, ki niso vključene v navedeno zgodovinsko naselitveno območje, saj je prišlo v zadnjih desetletjih do notranjih selitev na deželni ravni, predvsem v videmski pokrajini.
V pokrajini Trst so pripadniki manjšine, ki govorijo slovensko, naseljeni na skoraj vsem pokrajinskem ozemlju: delno v občinah Trst in Milje in na večjem delu ozemlja občin Duino-Aurisina/Devin-Nabrežina, Sgonico/Zgonik, Monrupino/Repentabor in San Dorligo della Valle/Dolina. Vseh šest občin je vključenih v zaščitni zakon št. 38/2001.
V pokrajini Videm je navzočnost slovenske narodne skupnosti danes priznana po zakonu št. 38/2001 v 18 občinah. V Benečiji, kjer so v rabi slovenska nadiška in terska narečja, je ta skupnost priznana v občinah Taipana (Tipana), Lusevera (Bardo), Pulfero (Podbonesec), Drenchia (Dreka), Grimacco (Grmek), Savogna (Sovodnje), San Leonardo (Svet Lenart), Stregna (Srednje), San Pietro al Natisone (Špeter), Resia (Rezija), Cividale (Čedad) in v nekaterih zaselkih občin Nimis (Neme), Attimis (Ahten), Faedis (Fojda), Torreano (Tavorjana) in Prepotto (Praprotno).

Prebivalci Rezije govorijo lokalno različico arhaične slovenščine, rezijanščino, ki jo veliko govorcev (razvili so svojo posebno etnično-jezikovno identiteto) upošteva kot samostojen jezik.

Slovenski govorci iz Kanalske doline živijo v občinah Malborghetto-Valbruna (Naborjet - Ovčja vas) in Tarvisio (Trbiž). Zgodovinsko naselitveno območje zajema tudi občino Pontebba (Tablja) v Kanalski dolini in občine Montenars (Gorjani) in Tarcento (Čenta) v Julijskih Predalpah.
V goriški pokrajini je slovenščina v rabi delno v mestu Gorizia (Gorica) in v nekaterih predelih občin Monfalcone (Tržič), Ronchi dei Legionari (Ronke), Cormons (Krmin) in Sagrado (Zagraj). V občinah San Floriano del Collio/Števerjan, Savogna d'Isonzo/Sovodnje ob Soči, Doberdò del Lago/Doberdob in v zaselkih Oslavia (Oslavje), Piuma (Pevma) in Sant'Andrea (Štandrež) v občini Gorica govori slovensko večina prebivalcev. Poleg navedenih osmih občin, ki so zajete v zakon št. 38/2001, so Slovenci zgodovinsko prisotni še v drugih štirih občinah: Dolegna del Collio (Dolenje), Fogliano Redipuglia (Foljan Sredipolje), Medea (Medeja) in Staranzano (Štarancan).

2. Zgodovinska navzočnost

Slovanski predniki današnjih Slovencev so se naselili na območju, kjer so prisotni danes, na koncu 6. stoletja n. št., potem ko so se z donavsko-balkanskega območja preselili na ozemlje današnje Slovenije in v sosednje predele, torej tudi v italijanski obmejni pas.
Prihod slovanskih narodov na bregove reke Nadiže, ki se je začel že v 7. stoletju, je dokumentiral zgodovinar Pavel Diakon. Slovani so te predele naselili že v langobardskih časih, tako da so vzhodno mejo med romanskim in slovanskim prebivalstvom, ki je skoraj popolnoma sovpadala z naravno mejo med (romansko) nižino in goratim (slovanskim) območjem Predalp, določili čedajski vojvode.
Slovanski narodi so se začeli naseljevati v okolici mesta Trst že za časa Karla Velikega, kot je dokumentirano v Rižanskem placitu, listini, podpisani leta 804 nedaleč od reke Rižane, slabih 12 kilometrov južno od Trsta.

> Izraza **Schiavi** (*beri: skjavi*) in **Slavi** (*beri: zlavi*) se je uporabljalo kot različici etnonima, ki so ga srednjeveški zgodovinarji dodelili slovanskim narodom (grško: Σκλαβηνοι/sklabenoi, latinsko: Sclaveni, v stari cerkveni slovanščini: Slověne). Slovani so bili ena od etničnih in jezikovnih skupin indoevropskih narodov, ki so se v 6. stoletju s svojega izvornega ozemlja (v vzhodni Evropi) premaknili tudi proti Srednji Evropi in Balkanu. Ta izraza sta bila v rabi tudi v zgodovinskem obdobju, v katerem so bili ti narodi podrejeni drugim, *neslovanskim* (Benečanom, Saksoncem, Turkom, Avstrijcem). Trgovci srednjeveške Beneške republike *Serenissime* so se na primer med vrnitvami s potovanj po vzhodu pogosto ustavljali vzdolž vzhodne Jadranske obale, kjer so svoje ladje polnili z deportiranci iz notranjosti Balkana (Schiavonia o Slavonia/Sklavenija ali Slavonija) in jih potem prodajali kot sužnje francoskim, nemškim in avstrijskim plemiškim družinam. Na splošno so bili v 10. in 11. stoletju sužnji pretežno slovanskega porekla. S časom se je torej etnonim pretvoril v sinonim za zasužnjen narod in je pomenil tudi pravni status slovanskega vojnega ujetnika, zasužnjene osebe, podrejene moči drugih in brez vsakršne pravice.
> Danes se furlanski izraz »sclâf« redno uporablja brez vsakršne negativne konotacije, medtem ko narečna tržaška različica **s'ciavo** (*beri: ščavo*) odraža močan prezir do pripadnikov slovenske narodne skupnosti, čeprav ga tisti, ki ga uporabljajo, ne razumevajo vselej na tak način.

Pisni slovenski jezik se je začel oblikovati v 10. stoletju, kar dokazujejo **Brižinski spomeniki**, ki vsebujejo obredna besedila, molitvene obrazce in pridige.
Z izjemo redkih primerov se je slovenski jezik prenašal samo z ljudskim izročilom oziroma ustno vse do **16. stoletja**. Protestantje so določili nekatera temeljna pravila slovenskega jezika, ki veljajo še danes. Tako so reformacijski pisci prispevali k oblikovanju **knjižnega jezika** in standardne jezikovne različice. Leta 1550 je reformator **Primož Trubar**, ki je dolgo živel v Trstu, objavil **prva knjižna dela v slovenskem jeziku**: *Katekizem*, v katerem je razložena Biblija, in *Abecednik*, ki je namenjen učenju osnov branja.

Slovenski kovanci za 2 € (2008) in 1 € s podobo Primoža Trubarja in napisom (v arhaični slovenščini): *»Stati inu obstati«* (»Stati in obstati«).

Jurij Dalmatin je pozneje prevedel Sveto pismo v slovenščino (1583), **Adam Bohorič** pa je avtor prve slovenske slovnice (1584). S temi knjigami se je slovenski jezik polnopravno uvrstil med evropske jezike s književno in znanstveno tradicijo. V protireformaciji je bila večina knjig iz protestantskega obdobja uničenih oziroma javno sežganih. Za ponatis Bohoričeve slovnice je bilo treba počakati do leta 1744. Po tem datumu se je književna dejavnost spet razvila, vendar se je knjižni jezik utrdil šele v 19. stoletju, predvsem po zaslugi jezikoslovcev, kot so Jernej Kopitar, Matija Čop in drugi.

Izobraževalne reforme, ki sta jih poleg drugih reform **v 18. stoletju** uvedla habsburška cesarica Marija Terezija in njen sin, cesar Jožef II., da bi modernizirala sestav habsburške države, so spodbudile **ustanovitev osnovnih šol v slovenskem jeziku**, kar je omogočilo razvoj slovenskega jezika in narodne zavesti.

V **prvi polovici 19. stoletja** je pesnik **France Prešeren** oplemenitil slovenski jezik in s svojimi deli dokazal, da je ta jezik primeren tudi za izbrano besedno umetnost. Leta 1848, ki ga imenujemo tudi pomlad narodov, je nastal prvi slovenski politični program, *Zedinjena Slovenija*, ki je zahteval združitev vseh Slovencev v eno samo administrativno enoto in uvedbo slovenščine v javnih uradih in šolah.

Slovenski kovanec za 2 € (2007) s podobo Franceta Prešerna in napisom (v arhaični slovenščini): *»Shivé naj vSi naròdi«* (»Žive naj vsi narodi«).

Slovenski kulturni praznik ali Prešernov dan je v Sloveniji državni praznik, ki ga proslavlja tudi veliko Slovencev zunaj meja matične domovine; praznuje se ga ob obletnici smrti Franceta Prešerna, največjega predstavnika slovenske romantike: pesnik je preminul **8. februarja** 1849.

Zdravljica je pesnitev, ki jo je France Prešeren spisal leta 1844. Od leta 1991 je tudi slovenska nacionalna himna. Pesnitev je *carmen figuratum*: oblika vsake kitice spominja na čašo vina. Z Zdravljico je želel Prešeren proslaviti Slovenijo in hkrati nazdraviti vsem narodom sveta, ki bi po premostitvi sovraštva in vojn drug drugega upoštevali ne kot mejaka, ampak kot soseda. Ta misel je izražena v sedmi, najslavnejši kitici Zdravljice.

Živé naj vsi naródi,
ki hrepené dočakat dan,
da, koder sonce hodi,
prepir iz svéta bo pregnan,
da rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!

Vivano tutti i popoli
che anelano al giorno
in cui la discordia verrà sradicata dal mondo
ed in cui ogni nostro connazionale
sarà libero,
ed in cui il vicino,
non un diavolo, ma un amico sarà!

Med ozemlji, kjer danes živi slovenska narodna skupnost, sta prvi prešli pod Kraljevino Italijo Benečija in Rezija v videmski pokrajini, in sicer po tretji italijanski vojni za neodvisnost (1866). Goriško in tržaško ozemlje ter Kanalska dolina so prešli pod Italijo po prvi svetovni vojni na podlagi **Rapalske pogodbe (1920)**.

Med **prvo svetovno vojno** so se Slovenci, z izjemo tistih iz videmske pokrajine, več kot štiri leta borili za avstro-ogrsko cesarstvo na soški in drugih frontah.

S pojavom **fašizma** (1922) se je začela politika prisilnega poitalijančevanja slovenske manjšine: večina javnih delovnih mest je bilo dodeljenih pripadnikom italijanske etnične skupine. V šolah je bil ukinjen pouk slovenščine, po uradni dolžnosti so bila na vseh ozemljih, dodeljenih Italiji z Rapalsko pogodbo,

uvedena italijanska krajevna imena, in sicer tudi tam, kjer pred tem italijanska poimenovanja niso obstajala (npr. Dolina - San Dorligo della Valle); poitalijančeni so bili tudi slovenski priimki (npr. Adamič/ Adamich v Adami, Klun v Coloni, Polh v Poli). Javna raba slovenščine je bila prepovedana, ukinjen je bil slovenski tisk in skoraj vse manjšinske kulturne institucije. Hudo preganjanje je privedlo do zaostritve konfliktov med slovenskim in italijanskim prebivalstvom.

Med **drugo svetovno vojno** je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med Italijo, Nemčijo in Madžarsko. Med odporniškim gibanjem so glavno vlogo prevzeli komunisti, ki so pod vodstvom maršala Josipa Broza – Tita ustanovili Jugoslavijo. Po koncu vojne je Slovenija postala ena šestih jugoslovanskih republik.

Meje, določene po koncu druge svetovne vojne, so bile začrtane na podlagi tako imenovanega **načela etničnega ravnovesja**. Leta 1946 je mednarodna diplomacija v Parizu kot ukrep za normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo določila načelo, po katerem je moralo na italijanskem ozemlju ostati približno toliko Slovencev in Hrvatov, kolikor je ostalo Italijanov na jugoslovanskem ozemlju (na podlagi podatkov popisa iz leta 1910).

Z eksodusom Italijanov iz Istre, Reke in Dalmacije in s pojavom fojb (šohtov) se je končalo najbolj okrutno obdobje v zgodovini tega ozemlja, ki je imelo svoje začetke več kot trideset let prej, v prvi svetovni vojni.

Mirovna pogodba, ki jo je leta 1947 Italija sklenila z zmagovalkami druge svetovne vojne, je med drugim predvidevala ustanovitev **Svobodnega tržaškega ozemlja**, nove države, ki je obsegala mesto Trst in njegovo pokrajino ter severozahodni del Istre (ki je danes razdeljen med Slovenijo in Hrvaško). Ozemlje je bilo razdeljeno na dva dela: **Cono A** (začasno so jo upravljali Angloameričani), ki je obsegala današnjo tržaško pokrajino, in **Cono B** (začasno so jo upravljali Jugoslovani), ki je obsegala današnjo slovensko obalo in severozahodni del hrvaške istrske regije. Razvoj mednarodnega scenarija je kmalu privedel do tega, da sta bili z **Londonskim memorandumom o soglasju** iz leta **1954** coni Svobodnega tržaškega ozemlja dodeljeni italijanski (Cona A) oziroma jugoslovanski upravi (Cona B).

Pozneje je bila z **Osimskim sporazumom** iz leta **1975**, ki ureja bilateralne odnose med Italijo in Jugoslavijo, Cona A dokončno dodeljena Italiji, Cona B pa Jugoslaviji, hkrati pa je bila obema državama naložena zaščita manjšin.

Leta 1990 je bil v Sloveniji referendum, na katerem je več kot 88 odstotkov volivcev izglasovalo **samostojnost Slovenije**. Država je bila razglašena **25. junija 1991**.

3. Zaščitne določbe

Na področju pravne zaščite slovenske narodne manjšine v Italiji je v zadnjih petnajstih letih prišlo do nekaterih pomembnih napredovanj. Leta **2001** je bil odobren zakon za globalno zaščito slovenske jezikovne manjšine, **zakon št. 38** (*Zakonska določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji Julijski krajini*). Leta **2007** je Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina z deželnim zakonom št. 26 (*Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine*) sprejela vsebine vsedržavnega zaščitnega zakona.

Omenjena zakona in okvirni zakon št. **482/1999** (*Zakonska določila v zvezi z zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin*), ki slovensko manjšino vključuje med 12 priznanih zgodovinskih jezikovnih manjšin, urejajo temeljne pravice slovenske narodne skupnosti v Italiji v skladu s **6. členom italijanske Ustave**, ki uzakonja načelo zaščite jezikovnih manjšin, in z evropsko ter mednarodno zakonodajo, ki ureja to področje.

Zaščitni zakon št. 38/2001 določa nov pravni status slovenske narodne skupnosti v Italiji, zato njeni pripadniki danes uživajo enake pravice v vseh treh zakonsko opredeljenih pokrajinah, v katerih živijo. S 1. členom zakona se »[...] *priznava in ščiti pravice italijanskih državljanov, ki pripadajo slovenski jezikovni manjšini, ki je prisotna v tržaški, goriški in videmski pokrajini.*«

Pravna zaščita temelji na ozemeljskem načelu in se uveljavlja v 32 občinah treh pokrajin, ki so vključene v odlok predsednika republike z dne 12. septembra 2007. Za določitev 32 občin je poskrbel Institucionalni paritetni odbor za vprašanja slovenske manjšine, organ, katerega ustanovitev določa zakon št. 38/2001. Za postopek, ki temelji na tistem iz okvirnega zakona št. 482/1999, so občine, kjer živi slovensko prebivalstvo, morale podati mnenje o lastni vključitvi v ozemeljski obseg izvajanja zakona, in sicer na dva možna načina: z odlokom, sprejetim z vsaj 1/3 glasov vseh svetnikov, ali na podlagi prošnje najmanj 15 % občinskega prebivalstva.

Državno enotno okence za Slovence.

Že pred odobritvijo teh zakonov je slovenska manjšina v Italiji pridobila pravno priznanje s Posebnim statutom, prilogo mednarodnega sporazuma iz leta 1954, znanega kot Londonski memorandum o soglasju, na katerega se sklicuje tudi 8. člen Osimskega sporazuma med Republiko Italijo in Republiko Jugoslavijo iz leta 1975. Iz Posebnega statuta je izšel niz pravic, kot je na primer javna raba slovenskega jezika in pravica do šol v slovenskem jeziku, vendar so bile te omejene na pokrajino Trst (Cona A), ki so jo upravljali Angloameričani v sodelovanju z italijansko državo; delno so bile razširjene na pokrajino Gorica na podlagi Mirovne pogodbe z Italijo, sklenjene v Parizu leta 1947. Slovensko prebivalstvo videmske pokrajine pa je moralo za priznanje svojega statusa in za specifično pravno zaščito počakati na odobritev zakona št. 38/2001, četudi so bile pred tem nekatere pravice delno uvedene z zakonom št. 482/1999. Zakon št. 38/2001 in deželni zakon št. 26/2007 vsebujeta specifične določbe za videmsko pokrajino, s katerimi se podpira tudi lokalne jezikovne različice.

Zakon št. 38/2001, poznan tudi kot »zakon za globalno zaščito«, obsega glavna področja zaščite, ki se nanašajo na javno rabo slovenščine in razvoj manjšinske skupnosti:

- pravica do izobraževanja, vzgoje in usposabljanja v slovenskem jeziku;
- pravica do rabe slovenskega jezika v odnosih z javnimi upravami, do pridobitve dvojezične osebne izkaznice, do prejemanja dvojezičnih obrazcev in do možnosti uporabe slovenskega jezika v odnosih z osebjem javnih uradov;
- pravica do vidne dvojezičnosti na javnih mestih z dvojezičnimi cestnimi oznakami in tablami;
- pravica do pretvorbe osebnih imen in priimkov ter krajevnih imen v izvirno slovensko obliko;
- pravica do izražanja lastne narodne identitete tudi s simboli, na primer z izobešanjem slovenske zastave, poleg italijanske, evropske in deželne, v javnih prostorih;
- pravica do lastnih občil, kot so časopisi, televizija in radio, tako javnih kot zasebnih, in do lastne založniške dejavnosti v slovenskem jeziku;
- pravica do lastnih organizacij in združenj, vključno s krovnimi, sindikalnimi in stanovskimi organizacijami;
- pravica do izvolitve svojih političnih predstavnikov;
- pravica do izvajanja gospodarskih dejavnosti;
- pravica do zaščite proti diskriminaciji.

Za zaščito slovenske manjšine v Italiji obstajajo tudi **specifični zakoni za šole s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini** (najpomembnejša sta zakon št. 1012/1961 in zakon št. 932/1973) in določbe za uporabo slovenščine na sodiščih (109. člen Zakonika o kazenskem postopku in nekatere

Dvojezična osebna izkaznica.

razsodbe ustavnega sodišča v korist rabe slovenščine na sodiščih: 28/1982, 62/1992 in 15/1992).
Izvajanje zaščite, predvidene z zakonoma št. 38/2001 in št. 482/1999 ter z deželnim zakonom št. 26/2007, bo tudi v naslednjih letih temeljni cilj političnih in državljanskih prizadevanj slovenske narodne manjšine v Italiji. Izvajanje z veljavnimi zakoni predvidenih pravic narodnih ali jezikovnih manjšin namreč ni avtomatsko in tudi ne takojšnje. Ena izmed ovir je v tem, da določen delež političnih sil in širše javnosti še vedno pojmuje italijansko nacionalno državo kot enojezično in monokulturno. Izhodišče te miselnosti je omejujoča interpretacija državljanskih pravic enakosti in pravičnosti, zato njeni zagovorniki upoštevajo jezikovne in kulturne razlike, katerih nosilke so na primer zgodovinske manjšine, preprosto kot izid neuspelega procesa asimilacije z večinskim narodom.
Zaradi tega je pomembno spodbujati poznavanje zgodovinskih manjšin tudi med večinskim prebivalstvom in hkrati vzgajati prebivalce kulturno in jezikovno mešanih območij na tak način, da se pri predstavnikih večinske populacije omogoči razvoj pozitivnih pristopov do večkulturnih aspektov družbe, v kateri živijo.

4. Dvojezičnost na javnih mestih

Če določen jezik nima svojega mesta na cestnih oznakah in tablah, v toponimih in različnih dokumentih, se povečuje tveganje, da ostane njegova raba omejena samo na zasebno življenje. Z onemogočanjem njegove rabe v vsakodnevnih okoliščinah jezik dobiva vse bolj obroben status. Upoštevanje vidne oziroma javne dvojezičnosti kot pomembnega dejavnika pa razkriva spoštovanje in vrednotenje pluralne jezikovno-kulturne identitete nekega ozemlja in uradno priznanje bogastva in posebnosti take regije.

Javna raba slovenskega jezika poleg italijanskega je v javnosti mogoča na različnih področjih, med katerimi gre izpostaviti predvsem tri: odnose z javnimi uradi in ustanovami; dejavnost zbornih in izvoljenih organov; napisi, table, cestne oznake in krajevna imena.

Različne oblike javne rabe slovenskega jezika so omogočene na ozemlju 32 občin, predvidenih z zaščitnim zakonom št. 38/2001. 8. člen tega zakona ureja rabo slovenskega jezika v odnosih z javno upravo: »*[...] je ob uradnem značaju italijanskega jezika slovenski manjšini priznana pravica do rabe slovenščine odnosih s krajevnimi upravnimi in sodnimi oblastmi [...]. [Priznana je tudi pravica] do odgovora v slovenskem jeziku [...]. Akti in katerikoli ukrepi, namenjeni javni uporabi in natisnjeni na pripravljenih obrazcih, vključno z dokumenti osebnega značaja, kot so osebne izkaznice in anagrafska potrdila, se v občinah [...] izdajajo na zahtevo zainteresiranih državljanov bodisi v italijanščini in slovenščini ali tudi samo v italijanščini. Raba slovenskega jezika je predvidena tudi v zvezi z javnimi sporočili in uradnimi objavami [...]*«.

Že pred tem zakonom je vse od povojnega obdobja v sedmih občinah tržaške in goriške pokrajine (San Dorligo della Valle/Dolina, Sgonico/Zgonik, Monrupino/Repentabor, Duino-Aurisina/Devin-Nabrežina,

Dvojezične table v tržaški pokrajini.

San Floriano del Collio/Števerjan, Savogna d'Isonzo/Sovodnje ob Soči in Doberdò del Lago/Doberdob) dvojezičnost obstajala v poimenovanjih občin, dejavnosti javne uprave in toponimih. Jezikovne pravice so bile v devetdesetih letih preteklega stoletja vnesene v posamezne občinske statute.
Tržaška in goriška pokrajina ter nekatere občine predvidevajo možnost ustne in pisne rabe slovenskega jezika v okviru dejavnosti svojih svetov in odborov. Svetniki, ki so slovenski materni govorci, lahko namreč med sejami uporabljajo slovenski jezik. V navedenih dvojezičnih občinah so tudi zapisniki sestavljeni v dveh jezikih, med sejami svetov pa je navzoč prevajalec oziroma tolmač. Te oblike javne rabe slovenščine omogoča 9. člen zaščitnega zakona št. 38/2001, ki ureja rabo slovenskega jezika, in statutarne določbe posameznih občin in pokrajin. Tudi svetniki Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine lahko spregovorijo v svojem manjšinskem oz. regionalnem jeziku, in sicer v slovenščini, furlanščini in nemščini.
V tržaški in goriški pokrajini so na cestnih tablah dvojezičnih občin in zaselkov napisi v italijanščini in slovenščini, s čimer se priznava tamkajšnjo navzočnost manjšine (npr. Opicina/Opčine). V nekaterih predelih goriške pokrajine so cestne table trojezične (italijansko/furlansko/slovensko, npr. Gorizia/Guriza/Gorica). Dvojezične italijansko-slovenske krajevne oznake, za katere je značilna lokalna različica slovenskega jezika, obstajajo tudi v videmski pokrajini, in sicer v Nadiških dolinah (npr. San Pietro al Natisone/Špietar).
V skladu z 10. členom zaščitnega zakona št. 38/2001 je »*ob italijanskem predvidena raba slovenskega jezika na napisih javnih uradov, na uradnih papirjih in na splošno na vseh javnih napisih, kot tudi na praporih*«. To je v zadnjih letih omogočilo, da so zainteresirane pokrajine, predvsem tržaška in goriška,

Dvojezične in večjezične oznake v tržaški pokrajini.

uvedle dvojezične cestne table oziroma povečale njihovo število, v Gorici pa so bile postavljene celo večjezične table, ki vključujejo tudi furlanska imena.
Na ozemlju, kjer je slovenska narodna skupnost zgodovinsko prisotna, je vidna dvojezičnost, katere odraz so tudi italijansko-slovenske cestne oznake, še vedno kamen spotike, saj neznanci pogosto uničujejo table, tj. prekrivajo slovenska imena z razpršilci. Na ta način kazijo izraz večjezične identitete deželne skupnosti in pripadajočih mest.

Goriški grad.

Italijansko ime **Gorizia** in furlanska različica **Guriza** izhajata iz slovanskega samostalnika *gorica* (gorìca), pomanjševalnice za *goro*, ki pomeni grič. Gre za slovanski toponim, ki se pogosto pojavlja v Furlaniji, npr. Goricizza (zaselek občine Codroipo, Videm) in Gorizzo (zaselek občine Camino al Tagliamento). Ime Gorica se prvič pojavi leta 1001 v cesarski darilni listini, ki jo je Oton III dal spisati v Ravenni in s tem podaril Solkanski grad in vas Gorico oglejskemu patriarhu Giovanniju in furlanskemu grofu Guarientu. Kraj je pozneje omenjen leta 1015 (*medietatem unius villae que sclavonica lingua vocatur Goriza*, tj. »polovica vasi, ki ji v slovanskem jeziku pravijo Gorica«).

Mozaik na Trgu Transalpina (Gorica, Italija)/Trgu Evrope (Nova Gorica, Slovenija).

Trg Transalpina.

Slovenci v Italiji so dvojezični, saj poleg slovenščine, ki je njihov materni jezik, odlično obvladajo tudi italijanščino. Slovenci v videmski in goriški pokrajini pogosto odlično obvladajo tudi furlanščino. **Dvojezičnost ali večjezičnost** je prednost, ki omogoča širjenje osebnih in poklicnih obzorij. Ko se naučimo tuji jezik, krepimo svoje mentalne sposobnosti in razvijamo svoj ustvarjalni potencial ter prožnost. Več kot se naučimo, bolje deluje naš spomin. Kdor se je naučil več jezikov, je sposoben hitreje dojeti najrazličnejše informacije, se učinkoviteje osrediniti na določeno temo in hitro reševati probleme. Poligloti so sposobni tudi hitrejšega odločanja.

5. Izobraževanje

Predvsem materni jezik je prvo komunikacijsko orodje, ki nam omogoča dostop do znanja; je zelo pomemben dejavnik za organizacijo misli, razmišljanja in za usvajanje kulturnega izročila. Vzgajanje k rabi maternega jezika in jezika nekega ozemlja/družbenega okolja, ki je lahko manjšinski, regionalni ali večinski, je torej tesno povezano z uveljavljanjem pravice do svobodnega izražanja, državljanskih pravic in pravice do pripadnosti določeni družbeni skupini.
Na ozemlju pokrajin Trst in Gorica, kjer živi slovenska manjšina, ima izobraževanje v slovenskem jeziku dolgo tradicijo.
Prve **šole s slovenskim učnim jezikom** za Slovence z Goriške in s Krasa je že v drugi polovici 18. stoletja (1774) uvedla avstrijska cesarica Marija Terezija, pozneje pa Jožef II. in Leopold II., ki sta uvedla množično opismenovanje v vsem cesarstvu. Šole so delovale, vse dokler jih ni ukinila fašistična vlada.
V Trstu so bile že v drugi polovici 19. stoletja ustanovljene tudi razne zasebne slovenske šole, ki jih je upravljala Ciril-Metodova družba. Tako so se Slovenci iz avstro-ogrskega obdobja naučili brati in pisati standardno slovenščino.
Po uvedbi Gentilejeve šolske reforme (zakon št. 2185 iz leta 1923) so bile vse šole s slovenskim učnim jezikom (več kot 60) ukinjene. Šele po drugi svetovni vojni so Slovenci spet pridobili pravico, da so lahko obvezno šolanje opravili v maternem jeziku, in sicer na podlagi določb angloameriške uprave, ki so bile izdane po letu 1945. Da je italijanski parlament odobril zakon, ki je uradno priznaval izobrazbo v slovenskem jeziku, je bilo treba počakati do leta 1961.

Dan slovenske kulture v šoli s slovenskim učnim jezikom v Trstu.

Napis v državnem vrtcu s slovenskim učnim jezikom v Trstu.

Na območju pokrajin Trst in Gorica obstaja razvejana mreža državnih šol s slovenskim učnim jezikom za celoten izobraževalni cikel: vrtci, osnovne šole, nižje in višje srednje šole. V teh šolah poteka pouk – z izjemo ur italijanskega in ostalih tujih jezikov – v slovenščini, in sicer v skladu z ministrskimi smernicami, ki veljajo tudi za šole z italijanskim učnim jezikom. Slovenski jezik in književnost sta dodatna predmeta. Tudi učna načrta za predmeta zemljepis in zgodovina sta delno dopolnjena v primerjavi s tistima, ki veljata za italijanske šole.

Za slovensko prebivalstvo, ki živi v videmski pokrajini, so se stvari razvile popolnoma drugače. Tamkajšnja ozemlja so pripadla Italiji že leta 1866. Pravice do javnega šolstva v slovenskem jeziku tam ni bilo. Slovenci iz videmskega območja niso imeli možnosti izobraževanja v slovenskem jeziku vse do začetka osemdesetih let 20. stoletja, ko je bilo ustanovljeno današnje didaktično ravnateljstvo s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru, ki obsega dvojezični vrtec, osnovno in srednjo šolo in kjer sta učna jezika tako slovenščina kot italijanščina.

Leta 2002 je bil ustanovljen urad za izobraževanje v slovenskem jeziku (*Urad za slovenske šole/Ufficio scuole slovene*), ki spada pod Deželni šolski urad za Furlanijo Julijsko krajino.

Poleg tega obstajajo v vseh treh pokrajinah **jasli, razna vzgojna središča in dijaški domovi** (*Slovenski dijaški dom/Casa dello studente sloveno Srečko Kosovel v Trstu, Dijaški dom Simon Gregorčič in Mladinski dom* v Gorici), ki nudijo pošolske dejavnosti v slovenščini. Dejavna sta tudi izobraževalna

Dijaki pred vhodom višje srednje šole s slovenskim učnim jezikom v Gorici in Trstu.

ustanova *Ad Formandum*, ki prireja tečaje v italijanskem in slovenskem jeziku, in Slovenski izobraževalni konzorcij *Slov.I.K.*, ki nudi izobraževalne dejavnosti na socialnem in gospodarskem področju.
Stalno rast beležijo tudi **tečaji slovenščine za odrasle, ki niso naravni govorci slovenskega jezika**. V Furlaniji Julijski krajini jih prirejajo različna izobraževalna središča in združenja (na primer *Italijanska ustanova za spoznavanje slovenskega jezika in kulture/Ente italiano per la conoscenza della lingua e cultura slovena*, izobraževalne ustanove, kot sta *Ad Formandum in Enfap*, ali zveze, kot je združenje trgovcev *Confcommercio*). V Sloveniji Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, ki deluje v okviru Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, vsako leto priredi dva poletna tečaja slovenščine, enega za odrasle in drugega za mlade med 14. in 17. letom starosti. Kandidati lahko prejmejo štipendijo, ki jo vsako leto dodeljujejo slovenske oblasti. Fakulteta za humanistične študije in znanstveno-raziskovalno središče v Kopru vsako leto priredita tečaj slovenščine z naslovom *Pronto, qui parla il Mediterraneo sloveno/Halo, tukaj slovenski Mediteran*.
Na univerzitetni ravni se je mogoče udeležiti tečajev slovenskega jezika in književnosti na univerzah v Trstu, Vidmu, Benetkah, Padovi, Rimu in Neaplju, na nekaterih drugih italijanskih univerzah in na univerzah v Sloveniji ter v drugih evropskih in neevropskih državah.

6. Tisk, radio, televizija

Manjšinski mediji prispevajo k ohranjanju in širjenju manjšinskega jezika, poleg tega pa obveščajo o temah, vezanih na stvarnost manjšinskih skupnosti, ki jim druga množična občila le redko namenjajo pozornost.

V Trstu in Gorici se **dnevnike** v slovenskem jeziku tiska že od druge polovice 19. stoletja. Od leta 1945 je na trgu *Primorski dnevnik*, ki je v celoti v slovenskem jeziku; izhaja v Trstu (razen ob ponedeljkih) in je dostopen v vseh treh pokrajinah dežele FJK, kjer živijo Slovenci. Poleg tega v pokrajini Gorica izhaja tednik *Novi Glas*, ki se ukvarja pretežno z aktualnimi temami, ki zadevajo življenje Slovencev na Goriškem. V Čedadu na Videmskem izhajata dvojezični italijansko-slovenski tednik *Novi Matajur* in kulturno-verski petnajstdnevni list *Dom*, ki objavlja članke v slovenščini, italijanščini in lokalnih različicah Nadiških dolin, Terske doline in Rezije. Informativni spletni portal *SloMedia.it* objavlja novice o Slovencih v Italiji tako v italijanščini kot v slovenščini.

Med **publikacijami** v slovenščini so tudi nekatere revije za najmlajše (*Galeb* in *Pastirček*), ki objavljajo novele, pesmi, razne didaktične rubrike, igre, križanke, rebuse in prispevke najbolj cenjenih in priznanih slovenskih mladinskih pisateljev in ilustratorjev; nadalje obstajajo tudi kulturni mesečnik *Mladika*, revija *6Krat* z rubrikami o vzgoji, ki jo ureja vzgojno-poklicni center Sklad Mitja Čuk, dvojezična revija Isonzo-Soča, ki izhaja na Goriškem s članki v slovenščini in italijanščini, in kulturno-verski list *Slovit*, ki vsebuje prevode številnih člankov, objavljenih v Primorskem dnevniku in drugih periodikih, in italijanskega

Primorski dnevnik med drugimi dnevniki.

bralca obvešča o aktualnih političnih in družbenih temah Slovencev v Italiji. Poleg tega obstajajo v slovenščini almanahi in številne druge publikacije, ki jih izdajajo občine, kulturna in rekreacijska društva, inštituti, politične stranke, župnijske skupnosti, kulturni domovi, šole in druge javne ustanove.
Zelo živahna je tudi **založniška dejavnost** v slovenskem jeziku (npr. *Založništvo tržaškega tiska/ Editoriale Stampa Triestina, Založba/Editoriale Most*, založbi *Goriška Mohorjeva družba in Mladika Trst*), ki objavljajo dela pisateljev, pripadnikov slovenske manjšine, med katerimi je tudi nekaj svetovno znanih avtorjev, kot sta Alojz Rebula in Boris Pahor.
Tržaška knjigarna/Libreria Triestina in Katoliška knjigarna/Libreria cattolica v Gorici sta že dolgo referenčni središči za slovensko narodno skupnost v Italiji, kjer so na voljo književna dela slovenskih avtorjev, literatura, prevedena v italijanščino, in učbeniki. Slovenska manjšina v Italiji ima tudi **radiotelevizijske oddaje** v slovenščini, za katere skrbi Deželni sedež RAI v Trstu, ki izvaja storitve za jezikovne manjšine v skladu z zakonom št. 103/1975 in s specifičnimi konvencijami z družbo RAI.
Slovenska radijska postaja v okviru deželnega sedeža RAI v Trstu predvaja različne oddaje v slovenščini. Od leta 1945 naprej ponuja postaja *Radio Trst A/Radio Trieste A* vsak dan približno 13 ur slovenskega programa, ki obsega sedem radijskih dnevnikov in veliko žanrsko in vsebinsko raznolikih oddaj: v živo vodene oddaje s kulturnimi in z lokalnimi tematikami, zabavne oddaje, radijski oder, oddaje za otroke in mlade ter lahko in simfonično glasbo.

Radijska oddaja
v slovenskem jeziku.

Od leta 1995 obstaja televizijska postaja *Rai Tre bis*. Več kot 200 ur na leto predvaja televizijske dnevnike, ki širijo deželne vesti in novice o slovenski narodni skupnosti v Italiji, in oddaje v slovenščini. Omenjene televizijske postaje ni mogoče vedno spremljati na celotnem zgodovinskem naselitvenem ozemlju Slovencev.
Slovenska narodna skupnost v Furlaniji Julijski krajini lahko spremlja radijske in televizijske postaje sosednje Slovenije, s katero ima tesne kulturne stike, ki so se še bolj utrdili po razglasitvi samostojnosti države leta 1991.

Pogosta je miselnost, da je zato, da se slovenski jezik naučimo in ga ohranimo, dovolj dokončati šole s slovenskim učnim jezikom. Opozoriti pa je treba na tveganje, da se približno 80 % pridobljenih jezikovnih kompetenc izgubi, če tega jezika ne uporabljamo v vsakdanjih življenjskih okoliščinah. Zato je možnost začasnega študija v Sloveniji in vključevanje v zunajšolske, vzgojno-izobraževalne in rekreacijske dejavnosti v slovenskem okolju temeljnega pomena.

Kulturna dejavnost Slovencev v Italiji je zelo bogata in razvejana na različnih umetniških področjih, kot so kino, gledališče, glasba, likovna umetnost, književnost in raziskovanje. Te dejavnosti se izvaja v okviru institucij in profesionalnih ustanov ter na amaterski ravni, torej v kulturnih društvih in drugih prostovoljnih ali neprofitnih organizacijah.

Slovenci v Italiji se ukvarjajo z gledališko dejavnostjo na različnih ravneh. *Slovensko stalno gledališče/ Teatro Stabile Sloveno* v Trstu, ki je od leta 1977 eno od dvanajstih stalnih poklicnih gledališč v Italiji, vsako leto predstavi klasična dela, slovenske in svetovne novosti in vsaj eno gledališko delo sodobnega italijanskega avtorja, ki je pogosto tudi slovenska praizvedba. Prva predstava in dve ponovitvi vsake odrske postavitve v abonmaju so opremljene z italijanskimi nadnapisi.

Kulturni dom/Casa di Cultura v Gorici je večnamensko kulturno in športno središče z osrednjo gledališko dvorano, konferenčno dvorano, tremi telovadnicami in umetnostno galerijo. Deluje od leta 1981 in je danes pomembno stičišče slovenske, italijanske in furlanske kulture goriškega območja. Središče ponuja gledališke predstave in promovira številne kulturne dogodke v slovenščini, italijanščini in furlanščini.

Gledališka dejavnost v slovenščini.

Kulturni center/Centro Culturale Lojze Bratuž je nastal v Gorici leta 1962; njegova ponudba gledaliških predstav, koncertov, umetniških razstav, raznih revij in mednarodnih glasbenih natečajev je izredno bogata.
Glasbena matica/Centro musicale je osredinjena predvsem na didaktično dejavnost in prirejanje koncertnih sezon. Glasbena vzgoja poteka v skladu z italijanskimi državnimi standardi na štirih sedežih (Trst, Gorica, Špeter, Ukve) in njihovih podružnicah. Od njene ustanovitve leta 1909 je na Glasbeni matici pridobilo diplomo na stotine glasbenikov, od katerih so se številni profesionalno uveljavili na različnih področjih lokalne in tuje kulturne sfere.
Slovenski center za glasbeno vzgojo/Centro sloveno di educazione musicale Emil Komel v Gorici, ki je začel delovati leta 1953 kot orglarska šola, upravlja glasbeno šolo za šolske in predšolske otroke in zagotavlja poučevanje vseh glasbil, solo petja in dopolnilnih predmetov v skladu z učnimi načrti italijanskih konservatorijev.
Narodna in študijska knjižnica/Biblioteca nazionale slovena e degli studi je osrednja knjižnica Slovencev v Italiji, ki hrani tudi arhivsko gradivo o Slovencih v Italiji. V njenem okviru deluje knjižnica Damir Feigel v Gorici. Od leta 2004 knjižnica upravlja tudi konferenčno in razstavno dvorano v **Narodnem domu** v Trstu.

Narodni dom je bil na začetku 20. stoletja sedež organizacij tržaških Slovencev, pravo večnamensko središče in simbol kulturne dejavnosti slovenske manjšine v Trstu. Njegov požig s strani fašistov 13. julija 1920 je simbol začetka prisilne asimilacije Slovencev. Poslopje je danes sedež Visoke šole modernih jezikov za tolmače in prevajalce; Narodna in študijska knjižnica v njem upravlja konferenčno dvorano in prireja razstave slovenske narodne skupnosti.

Ženska vokalna skupina Bodeča neža.

Razstava v *Narodnem domu* v Trstu.

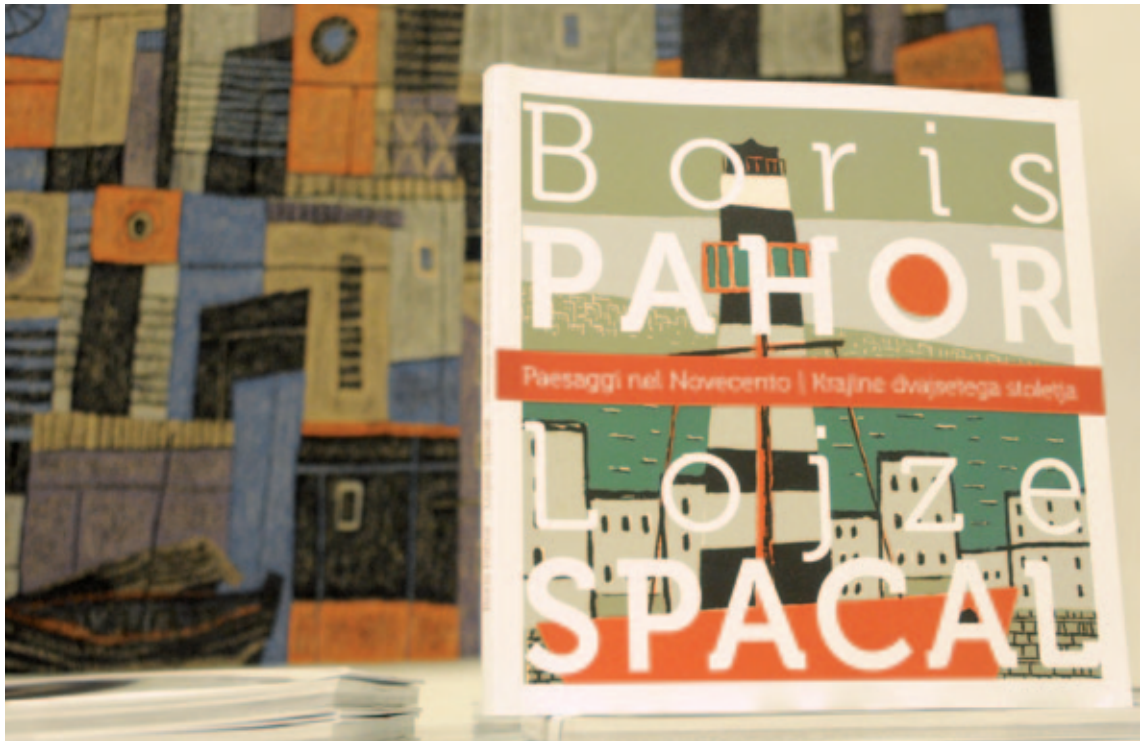

Dvojezična književna dejavnost.

V Trstu ima svoj sedež tudi *Slovenski raziskovalni inštitut/Istituto Sloveno di Ricerche (SLORI)*. Njegova temeljna dejavnost je osredinjena na osnovne in aplikativne raziskave na področju etničnih študij in razvojnih procesov v obmejnih območjih. Inštitut preučuje teoretske vidike slovenskega narodnostnega vprašanja in oblike sožitja v multietničnih skupnostih. Raziskave, ki jih dopolnjuje plodna publicistična dejavnost, izvaja na naslednjih področjih: sociologija, jezikoslovje, psihologija, politična geografija, politologija in pedagogika.

Kinoatelje je združenje, ustanovljeno leta 1977, ki deluje v Italiji (Gorica) in Sloveniji kot večnamensko jedro za medkulturne in čezmejne projekte na področju kinematografije in avdiovizualnih medijev. Poleg organizacijskih in založniških dejavnosti se ukvarja tudi z raziskovanjem, zbiranjem in hranjenjem dokumentov ter video in filmsko produkcijo.

Inštitut za slovensko kulturo/Istituto per la cultura slovena s sedežem v Špetru je bil ustanovljen leta 2006 z namenom, da bi usklajeval promocijo slovenskega jezika in kulture v Italiji.

Slovenci v Italiji se ponašajo z dolgo in uveljavljeno tradicijo zborovskega petja in godbene dejavnosti. Številni pevski zbori in glasbene skupine se ukvarjajo s posvetno in sakralno glasbo. Udeležujejo se različnih prireditev in zborovskih revij, med katerimi je najbolj znana *Primorska poje*. Nekatere teh skupin širijo izvirno slovensko folklorno glasbeno in plesno dediščino. Mladi glasbeniki igrajo v raznih skupinah, ki se ukvarjajo s sodobnimi glasbenimi žanri in slovensko tradicionalno plesno glasbo.

Dvojezična književna dejavnost.

Posamezna kulturna in športna društva so dejavna v okviru različnih organizacij: *Zveza slovenskih kulturnih društev/Unione dei circoli culturali sloveni (ZSKD), Slovenska prosveta/Centro culturale sloveno, Zveza slovenske katoliške prosvete/Unione dei circoli culturali cattolici sloveni (ZSKP), Združenje slovenskih športnih društev v Italiji/Unione delle associazioni sportive slovene in Italia (ZSŠDI), Zveza cerkvenih pevskih zborov Trst/Associazione cori parrocchiali in Združenje cerkvenih pevskih zborov/Federazione cori parrocchiali* iz Gorice. Poleg tega obstajajo na celotnem naselitvenem območju Slovencev v Italiji številne umetnostne galerije, kulturni domovi in kulturna društva. Na socialnem področju so dejavna tudi razna vzgojno-izobraževalna in poklicna središča (npr. *Sklad Mitja Čuk*).

8. Politično predstavništvo

Za pripadnike slovenske narodne manjšine v Sloveniji je zelo pomembno, da imajo izbrane predstavnike, ki zastopajo njihove specifične interese in javnosti posredujejo stališča manjšine. Predstavniki manjšini omogočajo udeležbo v odločitvenih procesih na ravni deželnih, pokrajinskih in občinskih javnih uprav ter drugih organov javne uprave. Cilj mehanizmov političnega predstavništva in drugih posebnih mehanizmov politične participacije, ki so zakonsko predvideni za narodne manjšine, je spodbujanje vključevanja in pravičnejše ter bolj demokratične politične participacije na način, ki omogoča ohranjanje identitete in značilnosti manjšin. Brez teh mehanizmov manjšine ne bi bile dovolj učinkovito zastopane ali pa bi bile popolnoma zapostavljene.

Za politične kandidate, ki so pripadniki slovenske manjšine v Italiji, veljavna zakonodaja ne predvideva zagotovljenih sedežev v izvoljenih telesih, kar je zagotovljeno italijanski narodni skupnosti v Sloveniji. Politični predstavniki slovenske manjšine so izvoljeni zato, ker se med lokalnimi, deželnimi in državnimi volitvami vzpostavlja politična zavezništva, kar v okviru posameznih strank omogoča izvolitev političnih kandidatov, ki so pripadniki slovenske narodne skupnosti in glasniki njenih interesov.

Politični predstavniki slovenske manjšine so redno izvoljeni v različne politične in administrativne organe: v senat in poslansko zbornico, v deželni svet Furlanije Julijske krajine in v pokrajinske ter občinske organe. Tako imenovane dvojezične občine (San Dorligo della Valle/Dolina, Sgonico/Zgonik, Monrupino/Repentabor, Duino-Aurisina/Devin-Nabrežina, San Floriano del Collio/Števerjan, Savogna d'Isonzo/Sovodnje ob Soči in Doberdò del Lago/Doberdob), kjer je prebivalstvo slovenskega jezika prevladujoče ali zelo številčno, pogosto upravljajo župani, ki so pripadniki slovenske manjšine. Pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji so tudi nekateri občinski, pokrajinski in deželni svetniki ali odborniki. V videmski pokrajini imajo nekatere občine Benečije, Kanalske doline in Rezije župane, odbornike ali svetnike, ki govorijo lokalne različice slovenščine. **Volilni zakon št. 17/2007 Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine** zagotavlja enakopravnost, saj **za izvolitev kandidatov slovenske etnične politične stranke v Deželni svet predvideva nižji volilni prag** (**affirmative action**).

> **Affirmative action** je politično orodje, ki zasleduje vnovično vzpostavitev in promocijo načel rasne, etnične, spolne, spolnostne in socialne pravičnosti. Zadeva politike vključevanja nedominantnih socialno-političnih skupin, običajno manjšin in žensk, na področjih izobraževanja in vzgoje, zaposlovanja in politične participacije. Cilj teh akcij je odpraviti učinke diskriminacije, na primer s tem, da se zagotovi določeno število mest ciljni skupni, ki je predmet zaščite.

Slovenci v Italiji se med seboj razlikujejo po svoji **politični in ideološki usmeritvi**. Večina pripadnikov slovenske manjšine se identificira z levosredinskimi strankami, medtem ko je včlanjevanje v desnosredinske stranke omejeno. Člani slovenske manjšine izvajajo svojo politično dejavnost v istih strankah kot pripadniki večinskega naroda in v specifični stranki slovenske manjšine (npr. *Slovenska skupnost/Unione slovena*).

Temeljni predstavniški organizaciji slovenske narodne manjšine v Italiji, ki sta sogovornici raznih evropskih, državnih in lokalnih institucij v Italiji in Sloveniji, sta *Slovenska kulturno-gospodarska zveza – Unione Culturale Economica Slovena (SKGZ)* in *Svet slovenskih organizacij – Confederazione delle Organizzazioni Slovene (SSO)*. Ti dve krovni organizaciji koordinirata dejavnost svojih članov (več kot 400 slovenskih kulturnih, športnih, rekreacijskih, vzgojno-izobraževalnih in socialnih združenj v pokrajinah Trst, Gorica in Videm) in sta priznani z deželnim zakonom št. 26/2007 (*Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine*).

Zaščita pravic in interesov slovenske narodne manjšine in njenih pripadnikov na vseh področjih družbene dejavnosti je temeljni cilj Slovenske kulturno-gospodarske zveze – SKGZ. Ta spodbuja vrednote in načela mirnega sožitja in vzajemnega poznavanja obmejnih narodov.
Svet slovenskih organizacij – SSO skrbi za koordinacijo in promocijo dejavnosti včlanjenih federacij in zastopa njihove skupne interese na različnih ravneh. SSO si na deželni ravni prizadeva za razvoj slovenske narodne skupnosti v Italiji v vseh vidikih kulturnega, socialnega, političnega, športno-rekreacijskega, vzgojno-izobraževalnega, verskega, znanstvenega in ekonomskega življenja na temeljih ideološkega pluralizma, demokracije in avtonomije.
Nadalje obstaja še vrsta posvetovalnih in predstavniških organov, prek katerih slovenska narodna skupnost vzpostavlja odnose z raznimi državnimi, regionalnimi in lokalnimi političnimi institucijami. Najprej gre omeniti **institucionalni paritetni odbor za vprašanja slovenske manjšine** s sedežem v Trstu, pri predsedstvu Dežele Furlanije Julijske krajine, ki je bil ustanovljen v skladu z zaščitnim zakonom št. 38/2001 za upravljanje in zagotavljanje njegovega izvajanja.
Leta 2012 je bilo pri ministrstvu za notranje zadeve ustanovljeno **stalno institucionalno omizje o zadevah slovenske jezikovne manjšine v Italiji**, ki ima posvetovalno vlogo za ministrstvo za notranje zadeve, ki mu tudi predseduje, v zvezi z izvajanjem zakona št. 38/2001 in splošneje z zaščito manjšine. Člani tega omizja so tako predstavniki slovenske narodne manjšine kot predstavniki državnih in deželnih vladnih institucij.
Pokrajina in Občina Gorica predvidevata v okviru svojih statutov posvetovalne organe, imenovane sosveti, ki se ukvarjajo z vprašanji slovenske narodne skupnosti. Člane teh teles imenujeta pokrajinska in občinska uprava ter nekatere predstavniške organizacije slovenske narodne skupnosti, med katerimi sta zgoraj omenjeni SKGZ in SSO.
Republika Slovenija je leta 2009 ustanovila ministrstvo (brez listnice), ki je zadolženo za upravljanje zadev Slovencev onkraj meje, torej tistih, ki pripadajo avtohtonim manjšinam, in slovenskih izseljencev po svetu; ob tem je bil sprejet zakon, ki ureja odnose med slovensko državo in skupnostmi Slovencev v tujini (objavljen v Ur. l. RS št. 138/2004). V okviru slovenske vlade in parlamenta so dejavne tudi posamične komisije za slovenske avtohtone manjšine v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem.

Sestanek Institucionalnega paritetnega odbora za vprašanja slovenske manjšine.

Fori Ivlii, Vvlgo Frivli Typvs, da *Theatrum Orbis Terrarum avtor Abraham Oertel* (Abrahamus Ortelius), Antwerpen 1570.

FURLANSKA JEZIKOVNA SKUPNOST

Elena De Sanctis in Feliciano Medeot

1. Uvod

Furlani so jezikovna in kulturna skupina, ki od svojega izvora živi na območju Severnega Jadrana. Njihovo naselitveno območje – regija, ki se zgodovinsko imenuje Furlanija – okvirno ustreza bazenu Tilmenta, ozemljem vzhodno od reke Livenza in tistim vzdolž spodnjega toka Soče. Furlanija obsega pokrajine Gorica, Pordenone in Videm v Avtonomni deželi Furlaniji Julijski krajini, v deželi Veneto pa občine okraja Portogruaro (v pokrajini Benetke) in občino Sappada (v pokrajini Belluno).

Furlanija je velika regija, tradicionalno multikulturna, saj je pravo stičišče treh največjih evropskih jezikovnih družin: romanske, germanske in slovanske. Ob italijanščini, ki je uradni jezik države, je v Furlaniji v rabi nemščina (v Kanalski dolini in v krajih Timau, Sauris in Sappada v Karniji), slovenščina (v vzhodnem obmejnem pasu), venetščina (vzdolž spodnjega toka Soče, v lagunskih območjih Marano in Gradež, v obmejnem pasu z deželo Veneto in v nekaterih urbanih središčih) in furlanščina. **Furlanski jezik je ena najpomembnejših in najbolj izvirnih kulturnih značilnosti Furlanije.** Furlanščini najbolj podobna jezika sta ladinščina (v rabi je na območju Dolomitov) in retoromanščina (četrti uradni jezik v Švici). Furlanščina, ladinščina in retoromanščina sestavljajo skupino retoromanskih jezikov. Vredno je dodati, da je bila do 19. stoletja tudi v Trstu in Miljah v rabi furlanščina, v Trstu tergestovska različica, v Miljah pa mulžanska, ki sta bili pozneje opuščeni v korist venetskih narečij.

Furlansko jezikovno območje danes na severu razmejuje razvodje med Tilmentskim in Donavskim bazenom. Na vzhodu, od Trbiža do Gorice, je jezikovna meja vzporedna z državno mejo med Italijo in Slovenijo: mogoče je reči, da tradicionalno furlansko jezikovno območje sega do prvih gorskih obronkov. Vzdolž linije od Gorice do morja reka Soča ločuje območje furlanskega jezika na desnem bregu od območja slovenskega in venetskega jezika na levem bregu. Južno se v lagunskih predelih Gradeža in Marana govori različico venetščine, medtem ko je zaledje furlansko. Na zahodu furlanščino od venetščine ločuje namišljena linija, ki sega od izliva Tilmenta do zgornjega toka Livenze: na desni je območje furlanskega jezika pokrajin Pordenone in Benetke, na levi pa se nahaja venetsko območje teh istih pokrajin. Zadnje raziskave Univerze v Vidmu kažejo, da v Furlaniji živi več kot pol milijona ljudi, ki znajo furlansko, medtem ko več sto tisoč ljudi razume ta jezik.

Furlanščino sestavljajo tri velika narečja: karnijsko, ki je v rabi v gorskem predelu, zahodno furlansko, ki je v rabi v pokrajini Pordenone in okraju Portogruaro, in srednje-vzhodno furlansko; ta združuje različice, ki so v rabi v goriški in videmski pokrajini. Poleg lokalnih različic **obstaja že od 17. stoletja skupna različica, znana tudi kot *koinè friulana***; sprva je bila v rabi v književnosti, v zadnjem obdobju pa tudi v administrativne namene**.**

Danes se furlanščino upošteva kot manjšinski jezik. V primerjavi z drugimi jeziki, ki se jih običajno uporablja ustno in pisno v vseh javnih in zasebnih kontekstih, se manjšinske jezike pogosto uporablja predvsem ustno v zasebnem krogu, medtem ko je njihova raba v javnosti in pisni obliki bolj omejena. Tako se danes običajno govori furlansko v družini in s prijatelji, medtem ko se jezik redko uporablja med razpravami pokrajinskega sveta ali za pisanje pisma uredniku nekega dnevnika. Omejena raba v javnosti in pisni obliki ni posledica domnevne neustreznosti jezika, ampak zgodovinskih okoliščin. Vsi jeziki so namreč potencialno ustrezni za vse namene. Če se furlanščine ne uporablja v večji meri v javnosti, je to zato, ker je bil furlanski jezik iz tega konteksta vedno izločen, predvsem v obdobju mlajših generacij. Da bi se položaj spet uravnovesil, **se namerava z najnovejšimi zakoni za jezikovno zaščito spodbuditi rabo furlanščine na vseh področjih življenja občanov.**

Goriški grad, občinska palača v Pordenonu, urin stolp in grad v Vidmu.

2. Zgodovinska navzočnost

Furlanski narod je nastal iz združitve **keltskega plemena Karnov**, ki je živelo v Furlaniji že od 7. stoletja po n. št., in rimskih kolonov, ki so sem prišli po letu **181 pr. n. št., tj.** v letu **ustanovitve Oglejske kolonije**. Mesto Oglej se je znatno razvilo zaradi svoje strateške lege, saj je postalo ključno območje za trgovstvo in vojaške operacije. V prvih stoletjih krščanskega obdobja je bil Oglej zelo pomembno trgovsko in kulturno središče, dovzetno za vzhodne vplive. Za pozno oglejsko antiko je bila značilna stalna rast ugleda oglejske cerkve, ki naj bi jo po lokalni tradiciji ustanovil Sv. Mark; s politično-vojaškega vidika pa je za to obdobje značilna dekadenca rimskega imperija. To je utrlo pot germanskim narodom, ki so šli skozi Furlanijo ali se tu naselili in tako prispevali k nastanku značilne kulturne podobe tega ozemlja. Najpomembnejši dogodek zgodnjega srednjega veka je bil **prihod Langobardov leta 568**, ki so vladali do leta 776. Z verskega vidika je langobardsko obdobje zaznamovala *shizma Treh poglavij*, v okviru katere so si nasprotovale oglejska, rimska in carigrajska cerkev (559–699). Domnevno je prav med shizmo oglejski škof pridobil naslov patriarha, s čimer je bila poudarjena njegova neodvisnost od Rima. V obdobju po frankovski osvojitvi langobardske kraljevine (774–776) je prišlo do vnovičnega kulturnega in verskega razcveta, predvsem za časa patriarha Pavlina, ki je sedel na oglejskem škofovskem stolu od leta 787 do leta 802. Od propada Karolinškega cesarstva, katerega prvi zametki segajo že v 9. stoletje, se je v Furlaniji začelo temačno obdobje politične in družbene nestabilnosti, med katerim je prišlo do večkratnih uničujočih ogrskih vpadov. Med karolinško dekadenco se je izkazal Furlan Berengarij, furlanski markiz (874–924) in cesar Svetega Rimskega cesarstva (915–924).

Ustanovitev Ogleja v reliefu, imenovanem »Sulcus Primigenius«.

V **10. stoletju**, po skoraj stoletnem obdobju hudih težav, se je za Furlanijo začelo obdobje političnega in družbenega preroda. V tem procesu so imeli temeljno vlogo **oglejski patriarhi**. Primasi oglejske cerkve, ki je bila z verskega vidika v antiki ena najuglednejših, so v stoletjih pred letom 1000 postopno pridobili tudi vse večjo politično moč. Vrhunec svojega vzpona so oglejski patriarhi dosegli **3. aprila 1077, ko je Henrik IV. patriarhu Sigehardu podelil fevdalne pravice nad Furlanijo**. Tako je Furlanija postala država z veliko stopnjo samostojnosti v okviru Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. V okviru furlanske države sta si oblast enakomerno delila patriarh in parlament, ki je bil ena najnaprednejših in najsodobnejših političnih institucij tistega obdobja v Evropi. Takrat se je za tisto ozemlje uveljavilo ime *Domovina Furlanija (Patria del Friuli)*.

Detajl baptisterija patriarha Kalista, hranjenega v Čedadu.

Kljub nekaterim pretresom in določeni stopnji diskontinuitete je v **obdobju države oglejskih patriarhov (1077–1420)** v Furlaniji prišlo do demografske, družbene in kulturne stabilizacije. Z demografskega vidika so del furlanske nižine, ki so jo razdejali ogrski vpadi, obljudili Slovani. V prvih dveh stoletjih patriarhalne avtonomije je bila Furlanija bolj vezana na kulturno okolje Srednje Evrope kot pa Sredozemlja.

Patriarhalno obdobje je bilo **doba kulturnega preroda, med katero se je furlanščina uveljavila kot pisni jezik**, kot se je zgodilo tudi z drugimi romanskimi jeziki. Prvi zapisi v furlanščini so se pojavili na koncu 13. stoletja in postali številnejši v naslednjih dveh stoletjih. Šlo je za listine za praktično in administrativno rabo in za zvezke prevodov iz furlanščine v latinščino, ki so bili v rabi na prvi furlanski univerzi, ustanovljeni v Čedadu leta 1353. V času med drugo polovico 14. stoletja in začetkom 15. stoletja so nastala prva avtorska pesniška besedila v furlanščini, na primer balada *Piruç myo doç inculurit* (Moja sladka pisana hruška) ali pesem o ljubezenskem sporu *Biello dumnlo di valor* (Lepo cenjeno dekle).

Leta 1420 je srednjo in zahodno Furlanijo osvojila Beneška republika, vzhodna Furlanija pa je ostala pod političnim in kulturnim vplivom Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Ta politična ločitev ni pomembno vplivala na lokalni jezik. Ko je prišlo do te razdelitve, je bila namreč

Oglejska bazilika.

furlanščina že zrela, podobna današnji. V zgodnjem novem veku (1492–1815) so na Furlanijo vplivali isti zgodovinski dogodki, ki so zaznamovali tudi ostalo Evropo. Kar zadeva lokalno zgodovino, gre omeniti spore med Habsburžani in Beneško republiko za nadzor nad ozemlji vzhodne Furlanije iz 16. stoletja, turške vpade v furlanski nižini in kmečki upor *Crudel Zobia Grassa*, ki se je leta 1511 vnel v srednji in zahodni Furlaniji.

Leta 1866 je bila srednja in zahodna Furlanija vključena v novonastalo italijansko državo, leta 1918 pa je bila na vrsti še vzhodna Furlanija. Nova država je začela politiko poitalijančevanja lokalnega prebivalstva, predvsem med fašistično diktaturo (1922–1943), večinoma prek sistema javnega izobraževanja. Prav v 20. stoletju se je po spremembi družbenih in političnih okoliščin začelo nižati število furlanskih govorcev. Po koncu fašizma in z uvedbo demokracije v Italiji (1946) so bili v devetdesetih letih uvedeni zakoni za zaščito furlanščine, da bi se preprečilo izgubljanje tega jezika.

Zgodovina jezika v besedah

Zgodovina nekega naroda se odraža v njegovem jeziku. Razni narodi, ki so prispevali k oblikovanju furlanske kulturne identitete, so pustili sledove svoje navzočnosti v besedišču. Od jezika keltskih Karnov je na primer furlanščina podedovala nekaj elementov, kot so *bar* (travnata ruša), *broili* (sadovnjak), *glasigne* (borovnica) ali *troi* (steza). Iz latinščine rimskih kolonov, ki so v Furlanijo prišli v 2. stoletju pr. Kr., izhaja večina današnjih furlanskih besed. Prisotnost Gotov (493–553 po Kr.) je privedla do prevzema izrazov, kot so *farc* (krt), *lobie* (loža), *sedon* (žlica) ali *vuardie* (straža).

Iz obdobja mogočne čedajske langobardske vojvodine (568–774 po Kr.), ki je bilo odločilno za zgodovino furlanskega naroda, je furlanščina pridobila znatno število izrazov, na primer *bleon* (rjuha), *broade* (kisla repa), *garp* (kislo) ali *lami* (plehko). Slovani, ki so kolonizirali od Ogrov uničena območja Furlanije, so bili s časom asimilirani, vendar so pustili sledove svojega jezika v toponimih in izrazih, kot so *britule* (nož na vzmet), *'save* (žaba) ali *cos* (koš). Za časa patriarhov, predvsem med 10. in 13. stoletjem, je furlanščina prevzela nemške izraze, kot so *licôf* (likeb, gostija), *rame* (steklena površina) ali *gatar* (železna rešetka).

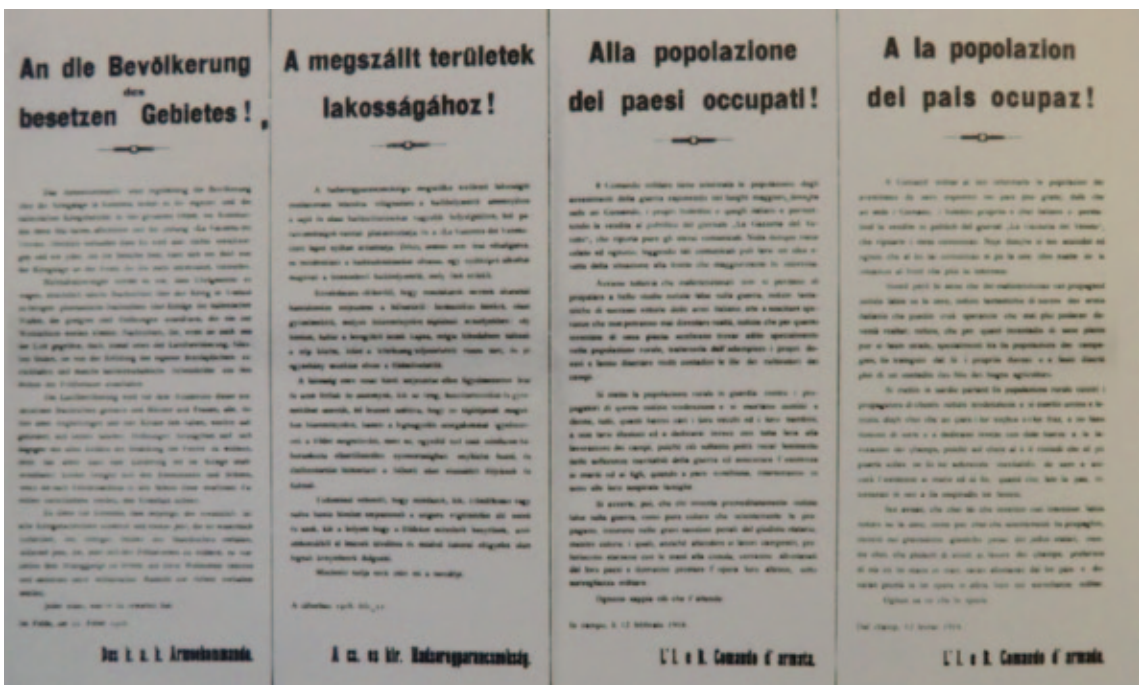

Plakat avstro-ogrskega poveljstva v štirih jezikih (nemškem, madžarskem, italijanskem in furlanskem) z dne 12. februarja 1918.

3. Zaščitne določbe

Danes **je furlanska jezikovna manjšina zaščitena predvsem s tremi zakoni: z državnim zakonom št. 482/1999** za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji **in z deželnima zakonoma št. 15/1996 in št. 29/2007** za zaščito furlanskega jezika in kulture. Čeprav so bili odobreni šele pred nedavnim, se je zgodovinska pot, ki je privedla do njihove sestave, začela pred dolgimi desetletji.

Prve zahteve za pravno zaščito furlanskega jezika so se namreč pojavile na političnem prizorišču takoj po koncu fašistične diktature. Zahtevki za priznanje jezikovne specifike Furlanije in drugih ozemelj novonastale italijanske republike so privedli do vnosa specifičnega člena v demokratično ustavo iz leta 1948, in sicer 6. člena, ki določa, da »*Republika ščiti jezikovne manjšine s posebnimi normami*«. Ta načelna izjava pa za furlanščino ni bila uveljavljena do konca stoletja. Prvi znaki v to smer so se pokazali po potresu, ki je leta 1976 prizadel Furlanijo. Zakon št. 546 z dne 8. avgusta 1977, v katerem so nanizani ukrepi za rekonstrukcijo po seizmičnem dogodku, vsebuje prvo priznanje obstoja furlanskega jezika. S 26. členom je odrejena ustanovitev univerze v Vidmu, za katero je predvideno, naj »*postane temeljno orodje za razvoj in oživitev izvirnih kulturnih in jezikovnih prvin, običajev in zgodovine Furlanije*«. V naslednjih dveh desetletjih se je večkrat skušalo od italijanskega parlamenta pridobiti odobritev pravega zakona za zaščito furlanščine. Med letoma 1978 in 1996 so furlanski parlamentarci različnih političnih sil predložili približno dvajset zakonskih projektov, s katerimi so skušali pridobiti priznanje obstoja furlanske manjšine, a so vsi poskusi žal spodleteli.

Stanje se je spremenilo šele na koncu devetdesetih let. V tistem desetletju je namreč Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina končno odobrila **deželni zakon št. 15 iz leta 1996** (*Predpisi za zaščito in promocijo furlanskega jezika in kulture in ustanovitev Službe za regionalne in manjšinske jezike*), ki obsega **celovit sklop določb za zaščito furlanščine**. Z deželnim zakonom št. 15/96 se furlanščino opredeljuje kot »*enega od jezikov deželne skupnosti*«, hkrati pa je rečeno, da »*Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina upošteva zaščito furlanskega jezika in kulture kot enega osrednjih dejavnikov svoje posebne avtonomije*«. Konkretneje zakon predvideva **možnost uporabe furlanščine v svetih lokalnih uprav** (dežele, pokrajine in občin), v **odnosih med javno upravo in občani**, v **toponimih**, v **onomastiki (lastnih imenih)**, **množičnih medijih** in – čeprav z določenimi omejitvami – tudi v **šolah**. S tem deželnim zakonom je bil ustanovljen namenski **deželni organ za načrtovanje ukrepov v korist furlanskega jezika**, *Osservatori pe lenghe e pe culture furlanis* (Opazovalnica za furlanski jezik in kulturo), ki ga je leta 2005 nadomestila *Agjenzie regjonâl pe lenghe furlane* (Deželna agencija za furlanski jezik). Zakon št. 15/96 predvideva tudi določitev uradne pisave za furlanski jezik in ozemeljskega obsega izvajanja samega zakona. To ozemlje obsega občine, kjer se govori furlansko, in sicer v pokrajini Gorica (15 občin od 25), Videm (126 občin od 136) in Pordenone (37 občin od 51) za skupnih 178 občin; iz samoumevnih razlogov občine s furlansko govorečim prebivalstvom v okraju Portogruaro v pokrajini Benetke niso vključene.

Leta 1999 je italijanski parlament odobril državni zaščitni zakon za albanske, katalonske, germanske, grške, slovenske, hrvaške in tiste prebivalce, ki govorijo francoski, franko-provansalski, furlanski, ladinski, okcitanski in sardinski jezik. **Zakon št. 482/99** torej končno **v celoti priznava furlanščini status zaščitenega manjšinskega jezika**. S tem zakonom so določbe deželnega zakona št. 15/96 razširjene na nekatera ključna področja, predvsem na šolstvo. Izjemno pomembne, čeprav doslej še ne udejanjene, so določbe, ki zadevajo oddajanje v okviru javne radiotelevizije.

Avtonomna dežela FJK je enajst let po odobritvi zakona št. 15/96 znova posegla na področje zaščite furlanščine s sprejetjem **zakona št. 29/2007** (*Predpisi za varstvo, razvoj in promocijo furlanskega jezika*). Ta zakon je bil potreben za **harmonizacijo deželnih in državnih zakonov, njegov cilj pa je**

tudi širitev pristojnosti deželne uprave. Dokončna uvedba določb deželnega zakona št. 29/2007 je bila za nekaj let odložena, saj je italijanska vlada ta zakon zavrnila, ker ga je upoštevala kot poseganje v pristojnosti, ki pripadajo izključno državi; zato je ustavno sodišče prosila za presojo.
Čeprav so državni in deželni zakoni najpomembnejši, saj natančno določajo možnosti uporabe furlanskega jezika, ne gre pozabiti, da obstajajo določbe tudi na drugih ravneh. Tudi manjše ozemeljske javne uprave, kot so občine in pokrajine, so vključile ukrepe v korist furlanščine v statute in specifične odloke. Prav tako obstaja na mednarodni ravni niz konvencij in deklaracij, ki določajo splošna etična in politična načela za zaščito jezikovnih manjšin.

COSTITUZION
DE REPUBLICHE TALIANE

PRINCIPIS DI FONDE

Različica Ustave Republike Italije v furlanskem jeziku.

4. Dvojezičnost na javnih mestih

Vidna dvojezičnost v javnih uradih.

Zgodovinsko obstajajo **neprekinjena pričevanja rabe furlanščine v javnosti od srednjega veka do začetka 20. stoletja**, čeprav niso vedno številna. Znano je na primer, da se je že v 14. stoletju furlanščino uporabljalo v poučevanju na prvi univerzi tega ozemlja, v Čedadu. V novem veku in vse do prve svetovne vojne je bila furlanščina v rabi tudi **v bogoslužju in paraliturgičnih obredih**, predvsem za pridiganje in verouk. O tem obstaja kopica pisnih pričevanj. Občasno je jezik uporabljala tudi habsburška uprava vzhodne Furlanije za pisna sporočila, namenjena prebivalstvu, na primer lepake in letake.

Zaradi nacionalistične izroditve dvajsetletja fašističnega režima je furlanščina popolnoma izginila iz javnosti, tako na posvetni kot na cerkveni ravni. Po koncu diktature je furlanska cerkev že od šestdesetih let naprej oživljala in razširjala bogoslužno rabo lokalnega jezika, kar so pospešili tudi prevodi *Misala, Lekcionarija in Biblije*, ki so nastali v furlanski različici predvsem po zaslugi don Francesca Placereanija (1920–1986) in don Pier Antonia Belline (1941–2007). Za uradno priznanje posvetne rabe furlanščine je bilo treba počakati do konca devetdesetih let.

Deželni zakon št. 15/96 in zakon št. 482/99 sta določila področja in načine uporabe furlanskega jezika v institucionalnih javnih okoljih. **Zakon št. 482/99 natančneje določa pravico furlanskih občanov do ustne in pisne uporabe svojega jezika v odnosih z lokalnimi javnimi upravami.** Ta pravica se v javnih upravah uresničuje v okviru tako imenovanih okenc za *furlanski jezik*. Med posebno zanimivimi izkušnjami rabe lokalnega jezika v odnosih med občani in javnim sektorjem velja izpostaviti primer lokalnih ponudnikov zdravstvenih storitev, ki so uvedli dvojezičnost ali celo večjezičnost zato, da se približajo svojim uporabnikom. Drugo področje rabe furlanščine v javni upravi so administrativni obrazci, saj je posameznim upravam dovoljeno, da pripravijo dokumente v dvojezični obliki. Ustna raba furlanščine je poleg tega mogoča tudi v občinskih in pokrajinskih svetih, v deželnem svetu Furlanije Julijske krajine in v okviru gorskih skupnosti. Naj omenimo še, da je raba furlanščine dovoljena tudi pred mirovnim sodnikom in v kazenskih postopkih, čeprav je ta praksa zelo redka.

Eno od področij, na katerem se je raba furlanščine zelo hitro in masovno uveljavila, je področje vidne dvojezičnosti, na katero so se prebivalci zelo dobro odzvali. **Vidna dvojezičnost** pomeni namestitev dvojezičnih (ali večjezičnih) tabel, na katerih imajo napisi v lokalnem jeziku isti položaj kot napisi v uradnem jeziku. Številne furlanske lokalne uprave so namestile *dvojezične napise v javnih poslopjih*, kot so občinske palače, sedeži Pokrajine in Dežele ter Univerza v Vidmu. Še bolj očitne so *dvojezične table s toponimi*, se pravi table s krajevnimi imeni, imeni ulic in trgov. V večini furlanskih občin so danes table, ki označujejo začetek in konec naselij, dvojezične: ob italijanski različici krajevnega imena je tudi izvirni furlanski toponim (v uradni ali, pogosteje, lokalni obliki). Dvojezičnost se postopno širi tudi na prometnih tablah: na smerokazih, ki označujejo furlanska naselja, je ime kraja napisano v italijanščini in furlanščini. V naseljih je navajanje furlanskih imen ulic in trgov manj razširjeno, vendar se tudi ta praksa vse bolj širi. Izpostaviti velja, da dvojezičnost ni zakonsko obvezna, zato se je veliko občinskih uprav odločilo, da navede samo tradicionalno furlansko ime in se odpove italijanskemu prevodu.

Uporaba furlanščine na institucionalni ravni pa še ni ne enakopravna niti primerljiva z uporabo drugih manjšinskih jezikov, ki so prisotni v Italiji, saj je njena raba še vedno podrejena rabi italijanščine. Italijanski jezik ohranja status uradnega jezika za vse pisne listine in odloke. Zakon namreč določa, da so pravno veljavni samo akti v italijanskem jeziku. Lokalne uprave lahko objavljajo uradne akte kateregakoli državnega organa v furlanščini, čeprav ostaja italijansko besedilo edina pravno veljavna različica.

Furlanščina je poleg tega izločena iz nekaterih institucionalnih sektorjev, saj je na primer ni mogoče uporabljati v odnosih med občani in centralnimi vladnimi organi, kot so ministrstva, ali v odnosih z

oboroženimi in varnostnimi silami. Tudi možnost zahteve italijansko-furlanske dvojezične osebne izkaznice ni predvidena, medtem ko je to predvideno za francosko-italijanske izkaznice v Val d'Aosti, za slovensko-italijanske izkaznice v tržaški, goriški in videmski pokrajini in za trijezične nemško-ladinsko-italijanske izkaznice na Južnem Tirolskem.
Med neinstitucionalnimi javnimi področji naj omenimo gospodarski sektor, v katerem se furlanščino običajno uporablja ustno, ne pa v pisni obliki, razen v primeru imen nekaterih proizvodov in v nekaterih marketinških kampanjah.

Nekaj primerov cestne toponomastike v furlanskem jeziku.

5. Izobraževanje

Šola je bila vse od ustanovitve Kraljevine Italije (1861) zelo pomembno orodje jezikovne politike. Do leta 1945 se je zato, da bi se spodbudilo jezikovno poenotenje novonastale države, običajno dajalo prednost rabi italijanščine. Zaradi tega so bile politične in šolske oblasti, predvsem v obdobju diktature med dvema svetovnima vojnama, izrazito nenaklonjene rabi furlanščine v šolah. Regionalni jezik je bil v šolah prisoten, vendar namen tega ni bilo priznavanje vrednosti furlanščine. Šlo je za rabo furlanskega jezika z namenom lažjega posredovanja jezikovnega znanja italijanščine med učenci, ki italijanskega jezika ne poznajo oziroma ga v predšolskem obdobju niso uporabljali.
Z uvedbo demokracije je italijanska republika državljanom zagotovila pravico do izobraževanja v treh manjšinskih jezikih (slovenščina v tržaški in goriški pokrajini, nemščina na Južnem Tirolskem in francoščina v Val d'Aosti), vendar ta pravica ni bila predvidena za govorce drugih manjšinskih jezikov. Več kot petdeset let so pobude za vključitev furlanščine v izobraževalni sistem uveljavljali izključno nekateri lokalni akterji, ki so delovali mimo ministrskih didaktičnih načrtov in prejemali podporo Furlanskega filološkega društva. Leta 1948 je društvo začelo na svojih sedežih v Pordenonu, Vidmu in Tolmeču prirejati tečaje furlanskega jezika in kulture za osnovnošolske učitelje. Nekaj let pozneje, natančneje leta 1952, je združenje *Scuele Libare Furlane (Svobodna furlanska šola)* neuradno začelo prirejati obšolske tečaje furlanščine. Furlansko filološko društvo je poleg tega vzpostavilo najrazličnejše pobude po vsem deželnem ozemlju, na primer *Concors par un compit di furlan (Razpis za nalogo v furlanščini)*, na katere se je vsako leto prijavilo na stotine osnovnošolcev.
Stanje se je spremenilo z odobritvijo **deželnega zakona št. 15 iz leta 1996**: to je bil prvi ukrep, s katerim se je v celoti priznalo obstoj furlanske jezikovne manjšine in ki celovito obravnava vprašanje zaščite in promocije njenega jezika. Deželni zakon št. 15/96 se delno ukvarja tudi z izobraževanjem in

Šolske dejavnosti
v furlanskem jeziku.

Didaktična produkcija v furlanskem jeziku.

določa, da lahko Dežela poleg izobraževalnih tečajev furlanskega jezika in kulture za docente finančno podpira tudi projekte posameznih šol, ki so izvedeni prostovoljno. Ta zakon torej daje na voljo določen delež finančnih sredstev za **podporo šolskih dejavnosti, ki promovirajo furlanski jezik**. Ker tedaj Dežela ni imela pristojnosti za področje šolstva, učinkovitejših ukrepov ni bilo mogoče uvesti.

Odobritev **državnega zakona 482 iz leta 1999** je pomenila korak naprej pri uvajanju furlanščine v šole. V skladu z določbami tega zakona je na osnovnih in nižjih srednjih šolah **mogoče uporabljati manjšinske jezike za izvajanje izobraževalnih dejavnosti**. Poleg tega je dejavnosti, ki se nanašajo na manjšinski jezik, mogoče izvajati med rednim šolskim urnikom in ne zgolj kot nekurikularne popoldanske dejavnosti, kot se je pogosto dogajalo. Zakon predvideva, da morajo starši ob vpisu otroka šolski instituciji sporočiti, ali zahtevajo otrokovo vključitev v dejavnosti in vsebine v manjšinskem jeziku. Družine imajo torej možnost izbire in šolske institucije morajo to upoštevati. Izbiro družin vse od izdaje zakona št. 482/99 popisuje deželni šolski urad in podatki za furlanščino so spodbudni. Celotna šolska populacija ozemlja, za katerega je predvidena raba furlanščine, šteje približno 50 tisoč študentov, omenjenih izbir pa je bilo vsa leta več kot 30 tisoč, leta 2012 skoraj 40 tisoč.[1]

Pozneje je z deželnim zakonom št. 29/2007 Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina okrepila zaščitna določila, vrednotenje in promocijo furlanskega jezika in skušala okrepiti rabo furlanščine v šolah. Danes se kljub kroničnemu pomanjkanju denarnih sredstev **skuša stabilizirati furlanščino v šolah z različnimi ukrepi**, na primer z *uvedbo poučevanja furlanskega jezika v redni predmetnik vrtcev in osnovnih šol, z ustanovitvijo deželnega seznama učiteljev, usposobljenih za poučevanje furlanskega jezika in kulture, ali z ustanovitvijo dokumentacijskega centra za furlansko šolo*.

Na področju **izobraževanja in raziskovanja** državna zakonodaja priznava prvovrstno vlogo **Univerzi v Vidmu**. Furlansko vseučilišče se upošteva kot gonilo za znanstveno raziskovanje furlanščine in usposabljanje učiteljev ter docentov. Z namenom uresničevanja svojega poslanstva na področju raziskovanja furlanščine univerza razpolaga z *Medoddelčnim centrom za raziskovanje furlanskega*

[1] Federico Vicario (2013), *Lenghe furlane e formazion*, Videm, Forum.

Univerza v Vidmu je univerza Furlanije (Universitât dal Friûl).

jezika in kulture (Centri interdipartimentâl di ricercje su la culture e la lenghe dal Friûl/Centro interdipartimentale di ricerca sulla cultura e la lingua del Friuli). Z vidika izobraževalne ponudbe je bila zelo pomembna uvedba inovativnega podiplomskega univerzitetnega programa Insegnâ in lenghe furlane (Poučevati v furlanskem jeziku), ki je bil zasnovan za usposabljanje diplomantov in rednih učiteljev. Žal tega programa danes ni več, obstaja pa niz predmetov v okviru univerzitetnih smeri za osnovnošolsko izobraževanje ter za tuje jezike in književnost, in sicer predvsem tečaji furlanskega jezika in književnosti, furlanskega jezikoslovja in didaktike furlanskega jezika.

Če povzamemo, se je torej **v zadnjih petnajstih do dvajsetih letih položaj furlanščine na področju izobraževanja korenito izboljšal**, je pa še zelo daleč od stopnje rabe drugih manjšinskih jezikov v Italiji in Evropi, kjer obstajajo popolnoma dvojezični izobraževalni sistemi ali celo sistemi, v katerih je manjšinski jezik prevladujoč.

6. Tisk, radio, televizija

Uporaba furlanščine v tisku se je začela že v 16. stoletju, čeprav le sporadično, na primer v tiskani različici *Očeta našega* v furlanščini, ki se je pojavila v Frankfurtu leta 1593. Uporaba furlanščine v tisku se je utrdila v 18. stoletju, predvsem v književnih in cerkvenih delih. Med književnimi deli gre omeniti *Vergilovo Eneido, prevedeno v bernijevske furlanske verze (La Eneide di Virgili tradotta in viars furlans berneschs)* avtorja **Gian Giuseppeja Bosizia**, objavljeno v Gorici leta 1775, med cerkvenimi pa veroučno knjigo *Krščanska doktrina, kopirana iz rimskega katekizma in povzeta v furlanskem jeziku (Dottrine christiane copiade dal cathechisim roman e ridotte in lenghe furlane)*, objavljeno leta 1773 v Gorici po volji nadškofa Carla Micheleja d'Attems. Od 18. stoletja do danes se v Furlaniji beleži stalno prisotnost založb, ki izdajajo knjige v furlanščini.

Začetek **periodičnega tiska v furlanskem jeziku** sega v naslednje stoletje, natančneje v leto 1883, ko je v Vidmu izšel prvi izvod tednika *Florean dal Palazz*, ki je izhajal nekaj let in dosegel naklado deset tisoč izvodov, kar je bilo za tedanje čase res izjemno. Novinarstvo v furlanščini je potem doživelo dolgo obdobje recesije, med katerim se je furlanščina v periodiki ohranila samo s *Furlanskim astrologom (Strolic furlan)*, almanahom, ki ga je izdajalo Furlansko filološko društvo. Obdobje odsotnosti furlanščine v publicistiki se je končalo šele z nastopom demokracije. Leta 1946 je izšel prvi izvod *Domovine Furlanije (Patrie dal Friûl)*, avtonomističnega periodičnega lista, ki sta ga oblikovala **don**

An I. Udin, Joibe 1 marz 1883 Numar 1

FLOREAN DAL PALAZZ

— Al salte fur la Joibe —

(in fin ch'al verà flat)

Ogni doi numars 5 centesins l'un — bez subit

REDAZION: su la fontane di plazze Contarene — AMMINISTRAZION: su la fereade de Vigne

Par altri Florean al si lassarà ciatà, quand che covente, in Stamparie Jacob e Colmegne.

Gioh, Furlans!

Voleso ch'o us e conti juste? Marie Luigie mi cuzie, ch'al è biell zá une sdrume di agns, parcè che, e dis je, o fas la figure dal basoal, culi dur tanche un coni, contentanmi di cialà tang ciafs di quatri che van su e ju passanmi denant i voi e fasint alt e bass, senze ch'o vebi di meti ance jo la me pezzete. Nossere e ha vut cur di ciantame nete e sclete che, se no mi butavi fur jo, e si

E ce tang pezzots che han di capitami sott la gafe! Senze contà chei ch'o hai biell zà mitut di bande. And'è une gran zac. Tabars, veladis rivoltadis, codis..... Oh! di codis po' an saress vonde par dugg i muss dal Friul.

Co tornarai po' la matine in plazze Contarene, radunat il consei di famee, tra jo, Vinturin e Marie Luigie, buratarin la me racolte e us darin fur, la Joibe, il bon e 'l mior. An sarà plui di un che al ciatarà qualchi capo che i larà ben pes sos spalis; ma jo o fas il pezzotar, no il sartor; e no m'impuarte gran di savè di

Naslovna stran prve izdaje Eneide v furlanščini: *La Eneide*, avtor Gian Giuseppe Bosizio, 1775.

Prvi izvod tednika *Florean dal Palazz*, ki je izšel v Vidmu leta 1883.

Don Giuseppe Marchetti in Felix Marchi.

ANADE XXIX - ETE GNOVE — MENSIL - N. 1/2/3 - ZENAR/FEVRAR/MARÇ 1984 — CHEST SFUEJ 2000 FRANCS

Patrie dal Friûl

Spedicion in abonament postâl gr. III/Pubbl. inf. 70%
Spedizione in abbonamento postale gr. III/Pubbl. inf. 70%

Edicions Clape Cultural Furlane Hermes di Colored

sfuej dal moviment pe nacion furlane

a pro de autonomie politiche, de incressite economiche sociâl e culturâl, e de lenghe furlane.

ši bessoi

AUTONOMIE E LENGHE

DÔS LUNGJES BATAES UNE SOLE QUESTION

SOLIDARIETAT NACIONALITARIE TRA MF, PR, UV E PS d'AZ

EL PARTIT RADICAL AL A' PRESENTADES IN PARLAMENT DÔS PROPUESTES DI LEZ DAL MF

J Furlans no àn permetut cul lor vôt el mes di jugn passat che un rapresentat dal MF al less a sentâsi al Parlament. Pacience. El MF al è rivat instess in qualchi maniere in Parlament. La Segreterie dal MF e à cja-

peticion/propuestes di lez di tutele firmade di 51.768 furlans al par che la Comission Afars Constitucionaj no le stedi nancje considerand (che al saress a dî che Fortuna, relator di majorance, no le à puartade in di-

El Partit Radical al veve bielzà presentade la propueste AIDLCM pe tutele des minoritats todescje, slovene e furlane in te legjsladure passade, daspò che la Gruber Benco de LpT le veve ritirade. Les pagi-

cionalitarie tra j partits des nacions minoritaries in Italie, che in gracie daj lor elevors a àn rapresentance a Rome, no jè robe di pôc cont: e à el so significat politic, e, sperin, une sô prospetive future.

che les tegni unides adun, si puess instess pratindi une sovranitat di autonomie de nacion furlane sul teritori furlan dute interie, dentri dal stat talian, ma cence zontes che a finissin cul inderedâle e ineur-

Giuseppe Marchetti in **Felix Marchi**, oba prepričana protifašista. *Patrie dal Friûl* je izhajal do leta 1965, potem pa je po nekajletni prekinitvi začel spet izhajati leta 1977 in izhaja še danes. Naslednjega leta so ga preimenovali v la Patrie dal Friûl in urednik je postal **don Pier Antonio Bellina**, ki je funkcijo obdržal do leta 1988. Medtem je leta 1963 nastal tudi periodični list *Furlanski ljudje (Int furlane)*, ki ga je izdajalo istoimensko združenje. Izhajal je do leta 1987. Na koncu 20. stoletja se je novinarstvo v furlanščini še bolj razvilo zaradi dveh temeljnih sprememb: svetovnega spleta in odobritve zaščitnih določb za furlanski jezik. V tistem zgodovinskem obdobju se je ob publikacijah, ki so že obstajale, kot je *la Patrie dal Friûl*, pojavila še druga periodika. Omeniti je vredno *Int* (Ljudje), prvi popolnoma dvojezičen italijansko-furlanski periodični list, ki je izhajal v tiskani obliki od leta 2001 do leta 2003, potem pa prešel v digitalno obliko. Leta 2006 se je pojavil tudi petnajstdnevnik *Il Diari* (Dnevnik), ki je v celoti v furlanskem jeziku. Tudi eden najbolj razširjenih deželnih dnevnikov, *Messaggero Veneto*, od leta 2005 objavlja mesečno prilogo v furlanščini z naslovom *Marilenghe* (Materni jezik), ki jo ureja Furlansko filološko društvo. Razdelki v furlanščini so redno objavljeni tudi v škofijskem tedniku *La Vita Cattolica* in tedniku Il Friuli.

Na radiu se je furlanščina pojavila v šestdesetih letih, ko je deželna postaja Radio Trieste predvajala nekaj izsekov v furlanščini z dvema protagonistoma, *Floreanom in Venturinom*. Ti imeni sta poznani v ljudski rabi, in sicer za kipa Herkula in Kaka na Trgu Libertà v Vidmu. V naslednjem desetletju je zasebna lokalna postaja Radio Effe začela predvajati radijski dnevnik v furlanščini, *La vôs dal Friûl* (Glas

Marilenghe | 45

IL SALÛT DAL GNÛF PRESIDENT DE FILOLOGJICHE

Concuardie e colaborazion par frontâ il doman dal Friûl

De storie al ven fûr il spirt dal incuintri

Il blanc dal ûf par cjatâ il fantat di maridâ

"Amôrs furlans sot dal tei", un biel libri al conte i rituâi dai morosets e dai matrimoni di une volte

Friûl di Jevât

PAR CURE DA LA SOCIETÂT FILOLOGJICHE FURLANE

MEMOREANT UGO PELLIS

Pari dai studis su la marilenghe e lis sôs variantis

IL PRESIDENT MEDEOSSI: "PONTÂ SU ZOVINS E PROGJETS PLURILENGÂI"

In Provincie a Guriza e nas la Consulte pe Comunitât furlane

UNE CONTESTORIIS DAI NESTRIS DÎS PAR GRANCJ E FRUTS

Cuntun cos plen di libris dentri di scuelis, ospedâi e bibliotechis

"Lauree furlane" a Nova Gorica

Nekaj primerov periodičnega tiska v furlanščini: mesečnik *La Patrie dal Friûl*, mesečne strani *Marilenghe* dnevnika *Messaggero Veneto* in *Friûl di Jevât* tednika *Voce Isontina*.

Furlanije), vendar se je ta izkušnja končala, saj je bilo zaradi potresa leta 1976 predvajanje ukinjeno. Naslednjega leta, v obdobju popotresne obnove, je ista postaja začela predvajati drugo novinarsko oddajo v furlanščini, *Friûl ch'al vîf* (Furlanija, ki živi), ki je trajala do leta 1979. Leta 1980 je v Vidmu nastala prva zasebna radijska postaja, ki je nameravala uporabljati furlanščino kot glavni občevalni jezik, *Radio Onde Furlane*. V naslednjem desetletju, natančneje leta 1993, je bila ustanovljena zasebna postaja Radio Spazio 103, ki je od vsega začetka predvajala številne dnevne in tedenske programe v furlanščini. Na javnem radiu RAI Furlanije Julijske krajine je raba furlanščine nestalna. V zadnjem času so zaradi zaščitnih določil, odobrenih v devetdesetih letih, aktualne nekatere redke pobude, na primer cikli dnevnih ali tedenskih oddaj, kot sta *La Voglade* (Pogled) ali *Il Vidul* (Skobec).

Na televiziji se je furlanščino začelo uporabljati, ko so v Italiji nastale prve zasebne televizijske postaje, torej v drugi polovici sedemdesetih let. Prva televizijska oddaja v furlanščini sega v leto 1979, ko je postaja Telefriuli uvedla zabavni program *Mandi* (Zdravo). Z odobritvijo deželnega zakona št. 15/96 je bilo predvideno financiranje za radiotelevizijsko oddajanje v furlanščini, tako da so predvsem postaje TeleAltoBût, Telepordenone, Telefriuli in Canale 55 začele predvajati mozaične oddaje in televizijske dnevnike. Bolj problematična je raba furlanščine na javni televiziji. Čeprav zakon št. 482/99 predvideva rabo manjšinskih jezikov v okviru oddaj RAI, se je to za furlanščino izvajalo le sporadično, četudi z visokokakovostnimi oddaji, kot je bila na primer serija risanih filmov *Berto Lôf* in *La Pimpa*.

Z naglim prodorom svetovnega spleta med koncem prejšnjega in začetkom tega tisočletja se je način

množičnega sporočanja korenito spremenil in stroški zanj so se znatno znižali. Furlanščina je osvojila mesto na spletu z informativnimi portali, blogi, socialnimi omrežji, spletnimi stranmi javnih institucij, projekti sodelovanja in s stranmi, namenjenimi najrazličnejšim kulturnim temam, razvedrilu in zelo raznolikim tematikam v nenehnem razvoju.
Furlanščina je do določene mere prisotna tudi v sodobnem **svetu glasbe**, kar dokazuje nagrada *Premi Friûl*, in v **kinematografiji**, za katero se prireja bienalni festival *Mostre dal Cine Furlan* (Revija furlanske kinematografije), ki ga je leta 1988 ustanovil center za kinematografsko umetnost v Vidmu - Centro Espressioni Cinematografiche.

Radiotelevizijske postaje, ki predvajajo oddaje v furlanščini.

7.Institucije in združenja

Za zaščito in promocijo furlanskega jezika skrbijo javne institucije in zasebne ustanove, predvsem združenja. Med javnimi institucijami ima eno najpomembnejših vlog Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina, ki je zadolžena za konkretno določitev ukrepov jezikovne politike glede statusa in uporabe jezikov. Poleg Dežele so druge javne uprave ustanovile urade, namenjene manjšinskim jezikom. Taki uradi obstajajo v treh pokrajinah, v katerih je furlanščina najbolj razširjena (Gorica, Pordenone in Videm), medtem ko Pokrajina Benetke, kjer se v določenem predelu govori furlansko, takega urada nima.

Na bogatem in razvejanem področju združenj obstajajo: večje združenje, ki ščiti splošne interese furlanskosti (*Furlansko filološko društvo*), srednje velika skupina združenj, ki delujejo na vsem furlanskem ozemlju, in številna posamezna lokalna združenja, ki odražajo ukoreninjenost furlanske kulture.

Furlansko filološko društvo (Societât Filologjiche Furlane), poimenovano po furlanskem jezikoslovcu Graziadio Isaia Ascoli, je najstarejša ustanova med tistimi, ki se ukvarjajo s furlansko kulturo. Danes ima svoj glavni sedež v Vidmu, vendar je bilo ustanovljeno 23. novembra 1919 v Gorici na pobudo nekaterih znanih kulturnikov, kot so Giovanni Lorenzoni, Bindo Chiurlo, Ugo Pellis in Ercole Carletti. Cilj društva je promocija vseh izrazov furlanske kulture, predvsem pa jezika. Po statutu je cilj društva promocija in širjenje uporabe furlanskega jezika, zaščita in vrednotenje furlanske jezikovne manjšine, preučevanje, poznavanje in ozaveščanje o kulturnih problemih Furlanije na jezikovnem, filološkem, književnem, izobraževalnem področju, na področju kulturne in poklicne izobrazbe, zgodovine, umetnosti, glasbe, scenskih umetnosti, tradicionalnih obrti in umetnosti, kulturnih spomenikov in neopredmetene dediščine. Furlansko filološko društvo prejema podporo več kot tri tisoč članov, dejavno pa je na celotnem zgodovinskem ozemlju Furlanije. Zakoni za zaščito furlanskega jezika priznavajo to društvo kot eno glavnih središč furlanske kulture v deželi. Sedeže ima v Tolmeču, Pordenonu in Gorici, poleg osrednjega v Vidmu, kjer je tudi bogato založena knjižnica.

Združenju *Ente Friuli nel Mondo*, ustanovljenemu v Vidmu 20. junija 1953, je priznan status ustanove deželnega interesa. S svojimi 150 skupinami, ki obstajajo po vsem svetu in se običajno imenujejo *Fogolâr Furlan* (Furlansko ognjišče) ali *Famee Furlane* (Furlanska družina), in s svojimi približno 22.000 člani si za cilj zastavlja ohranjanje in promocijo kulturne identitete Furlanov, ki živijo v tujini. Med njegovimi dejavnostmi je tudi promocija furlanskega jezika med migrantskimi skupnostmi.

Med združenji, ki so dejavna na deželni ravni, se nekatera ukvarjajo z raznimi področji furlanske kulture, druga pa so specializirana za specifične sektorje. Med združenji s splošnejšimi usmeritvami *je Istitût Ladin Furlan pre Checo Placerean* (Ladinsko-furlanski inštitut pre Checo Placerean), ustanovljen v Codroipu leta 1988, ki spodbuja uporabo furlanščine in krepitev odnosov z drugimi manjšinami, predvsem z ladinskimi iz Dolomitov in Švice. Na književnem področju so dejavni: *Union Scritôrs Furlans* (Zveza furlanskih pisateljev), ki od leta 1982 združuje avtorje, ki ustvarjajo v furlanskem jeziku; furlansko gledališko društvo *Associazione Teatrale Friulana*, ustanovljeno leta 1987, ki promovira gledališko dejavnost v drugih deželnih manjšinskih jezikih; *Clape Culturâl Acuilee* (Kulturni krožek Oglej), dejaven že od leta 1971, za katerega gre izpostaviti predvsem prevode klasikov tuje literature v furlanščino. Na področju prirejanja kulturnih dogodkov je dejavno združenje *Colonos* (Koloni) v kraju Villacaccia. Za vrednotenje ljudskih običajev skrbijo različne ustanove, kot sta *Istituto Achille Tellini* v Manzanu (ustanovljen leta 1992) ali kulturno društvo Menocchio v kraju Montereale Valcellina (ustanovljeno leta 1989). Med verskimi združenji je v zadnjih štiridesetih letih za furlansko kulturno življenje temeljnega pomena *Glesie Furlane* (Furlanska cerkev), ustanovljena v sedemdesetih letih. V njenem okviru je namreč kulturna klima drugega vatikanskega koncila z dejavnostjo kroga, ki sta

Srečanja *Avostanis*, ki jih prirejajo *Colonos* v kraju Villacaccia di Lestizza.

ga združevala don Francesco Placereani in don Pier Antonio Bellina, privedla do prevoda Biblije v furlanščino in, po več desetletnem trudu, do priznanja furlanščine kot bogoslužnega jezika v okviru katoliške cerkve. Na znanstvenem področju gre omeniti dejavnost Furlanskega znanstvenega in tehnološkega društva (*Societât Sientifiche e Tecnologjiche Furlane*), ki je bilo ustanovljeno leta 2001 za promocijo uporabe furlanščine na raziskovalnem področju.

8. Politično predstavništvo

Politično predstavništvo Furlanov se je idejno začelo s **parlamentom domovine Furlanije (Parlamento della Patria del Friuli)**. Ta institucija je nastala leta 1231 in se je sestajala vse do leta 1805, ko jo je Napoleon Bonaparte ukinil. Gre torej za enega najstarejših in najdlje trajajočih parlamentov v Evropi. Člani parlamenta so bili predstavniki grajskih plemičev, duhovnikov in mestnih skupnosti. Parlament je v obdobju patriarhata imel veliko pristojnosti na davčnem in vojaško-političnem področju. Po beneški zasedbi srednje in zahodne Furlanije leta 1420 so bile njegove pristojnosti postopno omejene.

V modernem smislu so Furlani dobili svoje prve politične predstavnike v vzhodni Furlaniji. Medtem ko se stranke, ki so bile dejavne v delu Furlanije, kjer so vladali Savojci, niso razlikovale od drugih strank države, je habsburška Furlanija doživela inovativno in specifično politično izkušnjo. **Leta 1894** je prvič v zgodovini nastalo gibanje, ki je želelo uveljaviti specifične interese furlanskega prebivalstva: Partito Cattolico Popolare Friulano – Furlanska katoliška ljudska stranka. Vodila sta jo Goričana Giuseppe Bugatto in Luigi Faidutti, oba izvoljena v zbornico dunajskega parlamenta med prvimi volitvami na podlagi splošne volilne pravice leta 1907. **Furlanska katoliška ljudska stranka je zahtevala večjo avtonomijo za Furlanijo**, pri čemer ni zanikovala njene pripadnosti Avstriji. V zadnjih letih prve svetovne vojne, ko je cesar Karel I. zagnal reformo za demokratično preoblikovanje države v zvezno monarhijo, je v slavnem govoru pred dunajsko zbornico dne 25. oktobra 1918 parlamentarec Giuseppe Bugatto zahteval avtonomijo za furlansko prebivalstvo. Govor je končal tako, da je prvič v modernem, v tem primeru avstrijskem parlamentu spregovoril v furlanščini: »*Se ducj nus bandonin, nus judarìn bessôi. Dio che fedi il rest. No uarìn che nissun disponi di nò, sensa di nò.*« (Če nas vsi zapustijo, si bomo pomagali sami. Naj Bog poskrbi za ostalo. Nočemo, da bi kdo odločal o nas brez nas).

Patriarhalni prestol (9.–15. stoletje) v Oglejski baziliki.

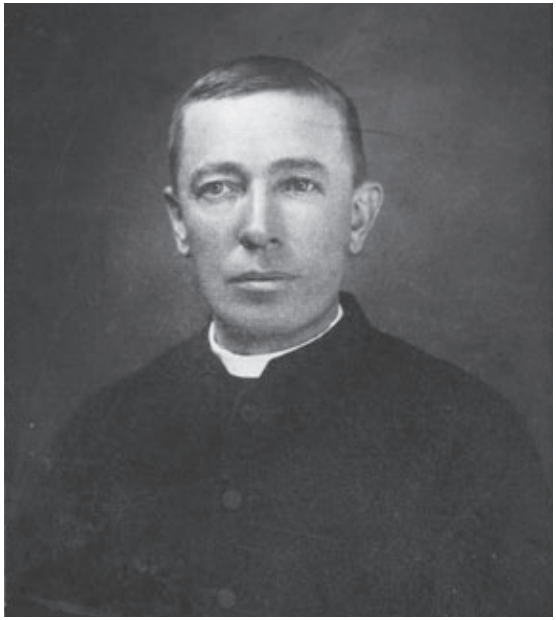

Luigi Faidutti

Tiziano Tessitori

Plakat *Moviment Friûl.*

Nekaj let po koncu prve svetovne vojne so bili vsi poskusi vzpostavitve furlanskega političnega predstavništva zatrti zaradi hitre uveljavitve fašistične diktature. V zadnjih mesecih režima so po dvajsetih letih prisilnega zatišja avtonomistične zahteve spet prišle na površje. **Leta 1945 je v Vidmu nastalo Združenje za furlansko avtonomijo (Associazione per l'Autonomia Friulana)**, ki je nameravalo posredovati te zahteve javnosti. Med njegovimi prvimi člani so bile nekatere osebnosti, ki so imele v naslednjih letih prvovrstno vlogo v okviru furlanskega avtonomističnega gibanja: Tiziano Tessitori, Gianfranco D'Aronco in Pier Paolo Pasolini. Združenje je imelo po statutu cilj priznanje specifičnosti Furlanije, za katero se je zahtevalo največjo možno administrativno, politično in gospodarsko avtonomijo v okviru italijanske države. V tistih letih se je namreč razpravljalo o tem, ali naj se Furlanijo spoji z Venetom ali naj pridobi status avtonomne dežele, kot je zahtevalo združenje. Do rešitve je prišlo na podlagi kompromisa: Furlanija ni bila pridružena Venetu, a ni bila priznana niti kot avtonomna dežela, saj so jo na koncu spojili s tistim delom Julijske krajine, ki je po drugi svetovni vojni ostala Italiji. Na podlagi izkušenj Združenja za furlansko avtonomijo je leta 1947 nastala še bolj izrazito politična organizacija, Furlansko ljudsko gibanje za deželno avtonomijo (Movimento Popolare Friulano per l'Autonomia Regionale), ki je ostala dejavna vse do leta 1953.

Po približno desetletju zatišja so se furlanske politične zahteve spet pojavile **leta 1966, ko je bilo ustanovljeno Gibanje Friuli, nestrankarska sila, osredinjena na nekaj specifičnih zahtev:** furlansko univerzo, deželno avtonomijo, ukinitev vojaških služnosti in preprečevanje emigracije, ki sta zavirali

Prvi sestanek deželnega sveta v Trstu, 26. maj 1964.

Prvi sestanek Konzulte za furlansko skupnost goriške pokrajine, 4. julij 2013.

gospodarski razcvet Furlanije (ozemlje je bilo tedaj še zelo slabo razvito), in zaščito furlanskega jezika. Dejavnost Gibanja Friuli, ki je ostalo dejavno do leta 1987, je v deželno politično razpravo spet uvedla nekatere teme, ki so v naslednjih desetletjih postale pravi *leitmotiv*. Gibanje Friuli je imelo svoje predstavnike v deželnem svetu Furlanije Julijske krajine od leta 1968 do leta 1993. Skozi desetletja so zahteve, ki jih je prvič predložilo Gibanje Friuli, postopno prevzele druge deželne politične sile, tako da je prišlo do **generaliziranega konsenza glede potrebe po zagotovitvi gospodarskega razvoja Furlaniji in po promociji in zaščiti furlanskega jezika.**

Danes se v furlanskem političnem predstavništvu močno odražajo administrativne delitve. Furlansko ozemlje je namreč razdeljeno na dve deželi in pet pokrajin. Po administrativnih reformah v 19. stoletju so ostala v Venetu ozemlja okraja Portogruaro (VE) in občine Sappada (BL), ki so zgodovinsko in delno tudi jezikovno furlanska. Na območju Portogruara pa furlanščina ni priznana kot manjšinski jezik. V Avtonomni deželi Furlaniji Julijski krajini je furlanščina zaščitena na območjih pokrajin Gorica, Videm in Pordenone.

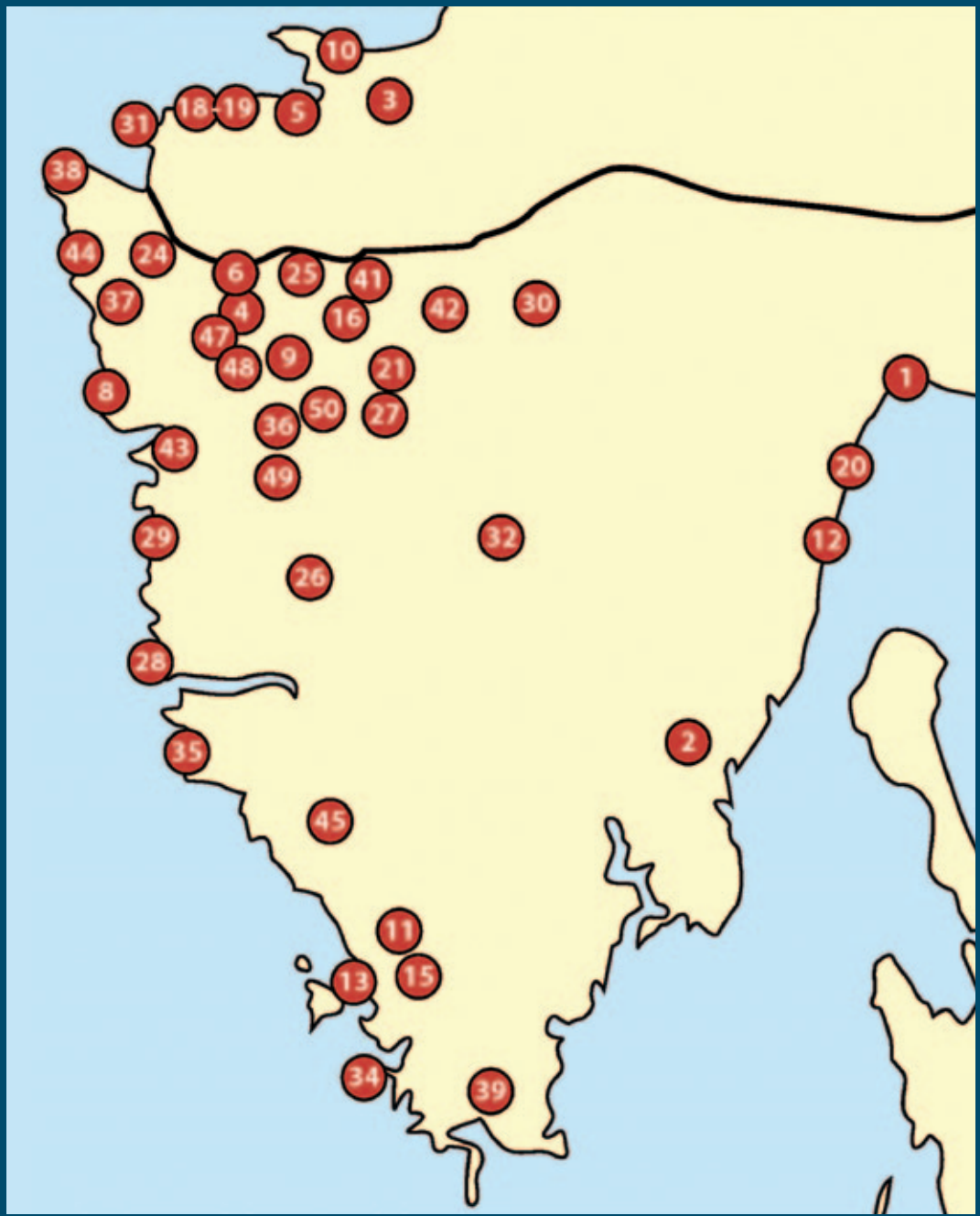

Skupnosti Italijanov v Sloveniji in na Hrvaškem.

1 Abbazia
2 Albona
3 Bertocchi
4 Buie
5 Capodistria
6 Castelvenere
8 Cittanova
9 Crassiza
10 Crevatini
11 Dignano
12 Draga di Moschiena
13 Fasana
14 Fiume
15 Gallesano
16 Grisignana
18 Dante Alighieri Isola
19 Pasquale Besenghi degli Ughi Isola
20 Laurana
21 Levade Gradigne
24 Matterada
25 Momiano
26 Mompaderno
27 Montona
28 Orsera
29 Parenzo
30 Pinguente
31 Pirano
32 Pisino
34 Pola
35 Rovigno
36 Santa Domenica
37 San Lorenzo Babici
38 Salvore
39 Sissano
41 Sterna
42 Stridone
43 Torre
44 Umago
45 Valle
47 Verteneglio
48 Villanova
49 Visignano
50 Visinada

ITALIJANSKA NARODNA SKUPNOST V SLOVENIJI IN NA HRVAŠKEM

Roberto Bonifacio in Maurizio Tremul

1. Uvod

Slovenija je 25. junija 1991 razglasila neodvisnost od Jugoslavije in 15. januarja 1992 pridobila priznanje svoje suverenosti. Je članica Evropske unije od 1. maja 2004. Z geografskega vidika spada v Srednjo Evropo, na vzhodu meji z Madžarsko, na severu z Avstrijo, na zahodu z Italijo in na jugu s Hrvaško. Na jugozahodu se odpira proti Jadranskemu morju. **V Republiki Sloveniji in Republiki Hrvaški živi italijanska narodna skupnost** (v nadaljevanju: INS), ki je na svojem zgodovinskem naselitvenem ozemlju postala manjšina po koncu druge svetovne vojne, saj so nove jugoslovanske komunistične oblasti prisilno izgnale večino njenih pripadnikov. Tako je veliko Italijanov ostalo ločenih od matične domovine zaradi mej, ki so spremenile in globoko zaznamovale zgodovino tega območja. Italijani uporabljajo več jezikovnih kodov: italijanščino kot materni jezik in hkrati jezike držav, kjer živijo, torej slovenščino in hrvaščino. Poleg tega govorijo tudi istro-venetska in istro-romanska narečja: rovinjsko, vodnjansko, šišansko, balsko in galižansko.

Italijanski jezik se v Sloveniji govori vzdolž Obale in v zaledju, predvsem v občinah Koper, Izola in Piran. V teh občinah je uveljavljena dvojezičnost, zato je na tako imenovanih »narodno mešanih« območjih uradni jezik tudi italijanščina, ki je za administrativne namene in v vsakdanji rabi enakopravna slovenščini. Kljub temu je uveljavljanje določil o dvojezičnosti pomanjkljivo. Italijanski jezik v Sloveniji poučujejo na šolah »narodno mešanih« občin. INS prispeva h kulturnemu, političnemu in gospodarskemu razvoju obmejnih predelov med Italijo, Slovenijo in Hrvaško s svojimi institucijami, šolami, organizacijami in združenji. Ta nudijo članom in splošni javnosti številne in zelo različne dejavnosti.

Za INS se uveljavlja pojem narodne manjšine, se pravi skupine, ki jo združujejo isti interesi in iste značilnosti, po katerih se razlikuje od večine drugih državljanov. Temu pojmu pa gre dodati tudi izraz »avtohtona« (narodna manjšina), kar pomeni, da se je omenjena populacija zgodovinsko naselila na tem ozemlju že pred mnogimi stoletji. Zato je INS avtohtona manjšina v Sloveniji in na Hrvaškem. Jezik in kultura sta glavni značilnosti italijanske narodne skupnosti, zato je nujno potreben zakonodajni okvir, ki varuje njene pravice in ji tako omogoča ohranjanje in razvoj. Na državni in lokalni ravni je INS zagotovljen niz pravic, s katerimi sta zajamčena zaščita in razvoj njene kulture, jezika in identitete. Te pravice neposredno zagotavlja ustava Republike Slovenije.

2. Zgodovinska navzočnost

INS živi na območju severnega Jadrana predvsem v dveh državah nekdanje Jugoslavije: v Sloveniji in na Hrvaškem.

V Republiki Sloveniji živijo Italijani na Obali in v zaledju v občinah Koper, Izola in Piran, na Hrvaškem pa v Istri, na Kvarnerju, v Dalmaciji in Slavoniji. Poleg tega obstajajo italijanske narodne skupnosti tudi v Bosni in Hercegovini, Črni gori, Švici in drugih evropskih in neevropskih državah. Čeprav INS živi v dveh različnih državah, in sicer v Sloveniji in na Hrvaškem, ki sta prej spadali pod Jugoslavijo, sama sebe upošteva kot enotno in zato številna njena združenja in ustanove delujejo za celotno skupnost, ne glede na meje.

Za naselitveno ozemlje INS je od nekdaj značilen preplet narodov z različnimi jeziki in kulturami. Življenje prebivalcev tega geografskega območja pa je globoko zaznamovala »gibljiva meja«, kot so jo definirali, vzdolž katere je vedno obstajalo trenje med nasprotujočimi si ekspanzionizmi in nacionalizmi. Od 19. stoletja so se namreč s spreminjanjem držav (avstroogrsko cesarstvo, Kraljevina Italija, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Italijanska republika, Socialistična federativna republika Jugoslavija – SFRJ, Republika Slovenija in Republika Hrvaška) neprestano spreminjale tudi meje; tako je mogoče razložiti, zakaj Italijani še danes živijo v Sloveniji in na Hrvaškem.

Istra, kjer je človek živel že v prazgodovini, se tako imenuje po indoevropskem narodu Histrov, ki so se tukaj naselili okoli leta 1200 pred našim štetjem.

Skozi stoletja je bila Istra območje prehoda in osvajanj za številne populacije in imperije. Tisti, ki so nedvomno pustili globoko in neizbrisno sled, so Rimljani, Bizantinci, Franki, predvsem pa **Beneška republika**, ki se je v 13. stoletju začela širiti in utrjevati svoja istrska posestva, posebej v obalnem pasu. Od leta 1420 do leta 1797 je bila Istra razdeljena na dve politični enoti: Beneško Istro (2.460 km^2), podrejeno Beneški republiki Serenissimi, in Pazinsko grofijo – avstrijsko Istro (približno 850 km^2), kjer so vladali Habsburžani. S sporazumom v Campoformidu iz leta 1797, s katerim je bil določen konec Beneške republike, so vsa istrska ozemlja prešla pod **Avstrijo**.

Po koncu krajše francoske vladavine (1805-1815), ki se je končala z vrnitvijo istrskega polotoka pod Avstrijo, je slednja ohranila nadzor nad temi ozemlji vse do konca prve svetovne vojne (1918).

Po koncu vojne in propadu centralističnih cesarstev je Istra prešla pod Kraljevino Italijo z imenom Julijska Benečija. V desetletjih po koncu prve svetovne vojne so to območje zaznamovali zelo hudi dogodki, saj je Mussolinijev fašistični režim preganjal in izvajal nasilje nad slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Na ozemlju tedanje Julijske Benečije se je razvilo protifašistično gibanje, h kateremu so pristopili Italijani, Hrvati in Slovenci.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 so Istro najprej zasedle nemške oborožene sile, leta 1945 pa jugoslovanske.

S **pariško mirovno pogodbo (1947)** je dobršen del ozemelj, ki je prej pripadal Kraljevini Italiji, prešel pod novo Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Istra je bila razdeljena med Jugoslavijo in Svobodno tržaško ozemlje, slednje pa je bilo spet razdeljeno na coni A in B. **Cona A** je prešla pod Zavezniško vojaško upravo, **Cona B** pa pod Vojaško upravo Jugoslovanske armade. Preostali deli pokrajin Pulja in Reke so prešli pod Jugoslavijo, tako kot tudi dobršen del nekdanje grofije Goriške in Gradiške. Z Londonskim memorandumom iz leta 1954 je bila Italiji dodeljena uprava Cone A STO-ja (ki ni bilo dejansko nikoli ustanovljeno), Jugoslaviji pa uprava Cone B. Leta 1975 je Osimski sporazum določil dokončno priznanje italijanske suverenosti nad Cono A in jugoslovanske nad Cono B.

Od konca drugega svetovnega spopada do sredine petdesetih let je bilo več sto tisoč Italijanov, torej večinskih prebivalcev istrsko-kvarnerskega območja, prisiljenih k množičnemu eksodusu, predvsem v

smeri Italije, in sicer zaradi preganjanja in nasilja, ki so ga izvajale jugoslovanske komunistične oblasti Titovega režima in ki je svoj vrhunec doseglo s pojavom fojb. Tako je na tem ozemlju ostalo le nekaj tisoč Italijanov, ki so se odločili, da ne zapustijo svojega zgodovinskega naselitvenega območja. Nastala je zelo posebna etnično-družbena danost sodobne italijanske zgodovine: edina avtohtona italijanska manjšina zunaj Italije.

Po teh spremembah se je INS organizirala in zagnala kompleksno obdobje kulturnega in družbenega odpora, ki je trajal ves čas obstoja jugoslovanske države.

Leta 1991, po razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Republike Slovenije in Republike Hrvaške, ki sta danes članici Evropske unije, je bila med novonastalima državama določena meja vzdolž reke Dragonje, tako da je bila Istra znova razdeljena, z njo pa tudi INS. Z nastankom novih dveh neodvisnih republik je italijanska manjšina razdeljena na dva dela: na manjšega v Sloveniji (približno 4.000 oseb, v slovenski Istri - vzdolž Obale in v zaledju občin Koper, Izola in Piran) in večjega na Hrvaškem (v hrvaški Istri, na Kvarnerju, v Dalmaciji in Slavoniji, približno 30.000 oseb).

3. Zaščitne določbe in dvojezičnost

Možnost uporabe maternega jezika je za vsako narodno skupnost **temeljna vrednota in simbol identitete** ter razlikovanja, zato je pomembno, da se avtohtonim manjšinam zagotovi zakonodajni okvir, s katerim se podpira manjšinske jezike, predvsem na javni in uradni ravni. Položaj Italijanov v Sloveniji urejajo 11. in 64. člen slovenske Ustave in dva specifična zakona, *Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja iz leta 1996 in Zakon o Samoupravnih narodnih skupnostih* iz leta 1994 pa tudi nekateri členi splošnejših zakonov. **Ustava Republike Slovenije** s 5. členom priznava obstoj dveh avtohtonih manjšin (avtohtonih narodnih skupnosti) na svojem državnem ozemlju, in sicer italijanske in madžarske, katerima so zagotovljene posebne pravice in zaščita. Poleg tega 64. člen določa, da imajo pripadniki INS naslednje pravice: pravico do vzgoje in izobraževanja v italijanščini, pravico do javne rabe italijanskega jezika in pravico do vidne in ustne dvojezičnosti (tj. uporaba italijanskega jezika v toponimiki in možnost uporabe italijanskega jezika v javnih uradih in javnih dokumentih) na zgodovinskem naselitvenem območju INS v Sloveniji, pravico do svobodne uporabe svojih narodnih simbolov na območjih, ki so priznana kot »narodnostno mešana«, pravico do ustanavljanja svojih organizacij, razvoja gospodarskih, kulturnih in znanstvenoraziskovalnih dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva, pravico do vzpostavljanja odnosov z matično državo (Italijo), pravico do ustanavljanja svojih samoupravnih skupnosti, ki lahko opravljajo določene naloge iz državne pristojnosti (na zgodovinskih naselitvenih območjih), pravico do svojega političnega zastopstva v predstavniških organih lokalne samouprave (tj. v občinskih svetih) in na državni ravni (v državnem zboru). Poleg tega 11. člen Ustave določa, da je uradni jezik Republike Slovenije slovenščina, na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, pa je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina. Ta ustavni člen je temelj za zaščito italijanskega jezika z izvajanjem dvojezičnosti, ki je predvidena samo za omenjena območja. Italijanščina je uradno priznana in enakopravna slovenščini na administrativni ravni in v vsakdanji rabi. Razširiti bi jo bilo treba na toponimiko, cestne oznake in smerokaze ter na vsa sporočila javnega interesa, a žal obstajajo pri izvajanju te določbe velike vrzeli.

Tudi **Hrvaška priznava narodnim skupnostim niz posebnih pravic**, ki so določene z ustavo in specifičnimi zakoni: Zakon o vzgoji in izobraževanju v jezikih in pisavi narodnih manjšin iz leta 2000, *Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin* iz leta 2002 in *Zakon o uporabi jezikov in pisav narodnih manjšin v Republiki Hrvaški* iz leta 2000. Tako kot v Sloveniji tudi na Hrvaškem ustava zagotavlja INS temeljne pravice za njeno varovanje in razvoj, in sicer: pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem maternem jeziku, pravico do uporabe svojega jezika v zasebnem, javnem in uradnem sektorju, pravico do kulturne samostojnosti, do ustanavljanja svojih združenj, do obveščanja in založniške dejavnosti v svojem jeziku ter pravico do svojega političnega zastopstva na lokalni (občinski in županijski) in državni ravni.

Zaščito INS urejajo tudi Posebni statut, priložen Londonskemu memorandumu iz leta 1954, Osimski sporazumi iz leta 1975, Memorandum o soglasju med Republiko Hrvaško, Italijo in Slovenijo o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem iz leta 1992, ki sta ga podpisali Italija in Hrvaška (medtem ko se je Slovenija zavezala njegovemu izvajanju, kot bi bila podpisnica), in sporazum med Republiko Italijo in Republiko Hrvaško iz leta 1996 o pravicah manjšin.

V preteklosti, ko sta bili Slovenija in Hrvaška še pod Socialistično federativno republiko Jugoslavijo, so pravice INS urejale jugoslovanska ustava iz leta 1974 in ustavi socialističnih republik Slovenije in Hrvaške. Jugoslovanska ustava je izhajala iz načela enakosti narodov in narodnostnih skupnosti, ki so stalno živele na jugoslovanskem ozemlju. Narodnostne skupnosti so torej bile sestavni

element države, vendar niso imele pravice do nadzora ozemlja in posledično do samoodločbe, ki je bila predvidena samo za narode Federacije. S teoretskega, ideološkega in načelnega vidika je bil položaj narodnih manjšin enakovreden položaju narodov republik Jugoslavije. Pojem narodov in narodnostnih skupnosti, na katerem je temeljila jugoslovanska ustava, je dodeljeval dostojanstvo narodnostim, ki so imele posebne pravice, predvidene z ustavo in nekaterimi posebnimi zakoni pa tudi z določbami nekaterih splošnih zakonov. Kljub tem načelom je bil v Jugoslaviji, ki ni priznavala človekovih pravic, temveč samo pravice narodnih manjšin, proces asimilacije INS tako močan, da je skupnost skoraj izginila.

Slovenija, Koper, dvojezične cestne table.

4. Izobraževanje

Šolske institucije so za INS življenjskega pomena, saj omogočajo ohranjanje in prenašanje italijanskega jezika in kulture, ki sta temeljna dejavnika narodne pripadnosti. Te institucije, ki so vključene v slovenski in hrvaški šolski sistem, so odprte tudi za tiste, ki ne pripadajo INS, a želijo opraviti študij v skladu s slovenskimi učnimi načrti z obogatitvijo, ki jo nudi italijanska identiteta. Na tak način se spodbuja vzajemno sožitje in spoštovanje kulturne različnosti. **Svet šole** INS obsega tri šolske stopnje: vrtec, osnovno (obvezno) šolo in višjo srednjo šolo. Izobraževalni sistem INS torej sestavljata dva svetova, ki imata vsak svoje posebnosti, težave in potrebe, a sta oba usmerjena k zadovoljevanju kolektivnih potreb naroda, saj sta bila ustvarjena prav s tem namenom. Gre za državne institucije, v katerih je učni jezik italijanščina, učni načrti pa so podobni tistim za šole s slovenskim (ali hrvaškim) učnim jezikom, z dopolnitvami za predmete: *italijanski jezik in književnost, geografija, zgodovina, umetnostna zgodovina in glasba*.

Ustanoviteljice ali soustanoviteljice šolskih institucij INS so lokalne, regijske ali državne samouprave. V Sloveniji so soustanoviteljice vrtcev in osnovnih šol občine in italijanske občinske samoupravne narodne skupnosti, medtem ko sta soustanovitelja višjih srednjih šol ministrstvo za izobraževanje in Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti. Statistični podatki Italijanske unije so pokazali, da so v šolskem letu 2012/2013 v Sloveniji delovali trije predšolski zavodi (s šestimi sedeži na ozemlju) s 451 otroki, tri osnovne šole (s petimi sedeži na ozemlju) s 427 učenci in tri višje srednje šole s 138 dijaki.

Slovenija, Koper, sedež gimnazije Gianrinaldo Carli in osnovne šole Pier Paolo Vergerio il Vecchio.

Na Hrvaškem je dejavnih enajst predšolskih zavodov s 1.117 otroki, enajst osnovnih šol s 1.508 učenci in štiri višje srednje šole s 569 dijaki.
Na univerzitetni ravni je na zgodovinskem naselitvenem območju INS v Sloveniji dejaven Oddelek za italijanistiko v okviru Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem, na Hrvaškem pa Oddelek za italijanske študije in Oddelek za izobraževanje učiteljev in vzgojiteljev na Filozofski fakulteti Univerze Juraj Dobrila v Pulju. Leta 2011 je tudi Filozofska fakulteta Univerze na Reki uvedla nov oddelek za italijanistiko.
Poleg tega so v okviru Oddelka za romanske jezike in kulture Filozofske fakultete v Ljubljani (Slovenija) predvidena predavanja iz italijanskega jezika in književnosti, na Hrvaškem pa je dejaven Oddelek za italijanistiko v okviru Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu in podoben oddelek v Zadru. Ti oddelki so posebej pomembni za izobraževanje docentov, ki jih nujno potrebuje šolski sistem INS.

Slovenija, Koper, sedež Univerze na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za italijanistiko.

5. Tisk, radio, televizija

Založniško in novinarsko dejavnost izvaja založba *EDIT*, s sedežem na Reki. Ustanovila jo je Unija Italijanov Istre in Reke leta 1952. Od leta 2001 so ustanovne pravice založbe prešle od hrvaške države na Italijansko unijo. Založba EDIT, ki je prevzela italijansko novinarsko dediščino tega obmejnega območja, je morala tudi na novo oblikovati »manjšinsko« založniško dejavnost, saj je njena ciljna družbena skupina šele po koncu druge svetovne vojne dejansko postala manjšina.

Založba EDIT izdaja dnevnik *La Voce del Popolo*, petnajstdnevnik *Panorama*, mesečnik za otroke Arcobaleno in kulturno revijo *La Battana*. Tiska tudi učbenike, izvirnike in prevode ministrskih knjig, dela avtorjev INS in druge knjige. Med zbirkami naj omenimo *Altre lettere italiane*, ki je namenjena italijanskim avtorjem Istre in Kvarnerja, zbirko esejističnih spisov Italijanov iz Istre in Kvarnerja *L'identità dentro*, zbirko *A porte aperte* z deli hrvaških in slovenskih avtorjev, prevedenimi v italijanščino, mladinsko zbirko *La fionda*, zbirko sodobne italijanske književnosti Istre in Kvarnerja *Lo scampo gigante*, zbirko italijanskih avtorjev, rojenih v Istri, na Reki in v Dalmaciji *Richiami* in zbirko potopisov in okoljskih opisov *Il contapassi*.

Dnevnik *La Voce del Popolo* je nastal leta 1944 kot partizanski list. Po drugi svetovni vojni so se v ta dnevnik stekli razni listi, ki so do tedaj izhajali na istrsko-kvarnerskem ozemlju. Tako je nastal dnevnik, ki neprekinjeno izhaja že več kot pol stoletja. Danes je dnevnik manjšine s temeljno funkcijo kulturnega in družbenega povezovanja celotne INS, ki živi v Sloveniji in na Hrvaškem.

Petnajstdnevnik *Panorama*, namenjen poglobitvi političnih in družbenih tem, je nastal leta 1952 in tako podedoval, povzel in združil bogato in raznoliko dejavnost niza dotedanjih periodičnih listov, namenjenih italijanskim rojakom.

Arcobaleno je mladinski mesečnik za dijake italijanskih šol v Sloveniji in na Hrvaškem in za dijake večinskih šol, ki se učijo italijanščino. Nastal je leta 1948, letno pa izide deset številk v obdobju od septembra do junija.

La Battana je kulturna revija, predvsem književna, ki piscem nudi prostor za dialog z bralci in kritiki.

Regionalni center RTV Koper - Capodistria je dejaven v okviru slovenske javne radiotelevizije – RTV Slovenija. Radiotelevizijski pol predvaja dva različna programska sklopa, enega v italijanščini in enega v slovenščini, slednji pa predvaja tudi vsebine za slovensko manjšino v Italiji.

Radio Koper - Capodistria je namenjen pripadnikom INS, ki živijo v Sloveniji in na Hrvaškem, vendar ga posluša tudi veliko Italijanov v matični državi. Gre za eno prvih dvojezičnih radijskih postaj v Evropi, ki je začela delovati 25. maja 1949 pod imenom Radio Trieste Zona Jugoslava. Programe je predvajala v treh jezikih: slovenščini, italijanščini in hrvaščini. S podpisom Londonskega memoranduma je bil leta 1956 Radio Koper - Capodistria združen z Radiem Ljubljana, program v hrvaščini pa ukinjen. Zaradi velike komercialne učinkovitosti je bil signal razširjen na vse večja območja v Italiji.

TV Koper - Capodistria je nastala leta 1971 za INS. Gre za nenadomestljiv instrument komunikacije in ščitenja jezikovne in kulturne identitete italijanske narodne skupnosti ter promocije italijanskega jezika in kulture, hkrati pa za pomemben regijski in območni informativni pol. TV Koper - Capodistria danes predvaja od 14. ure do prve ure zjutraj na kanalu 27, sočasno s slovenskimi programi TV Koper – Capodistria, od septembra 2006 pa je postaja vidljiva tudi prek satelita. V obdobju 1975-1985 je TV Koper-Capodistria postala tretja najbolj gledana televizijska postaja v Italiji. Več je bilo sodelovanj, najprej z italijansko javno televizijo RAI (leta 1983) in pozneje, do leta 1989, z družbo Fininvest, ki je skrbela za širjenje signala in za pridobivanje oglaševalcev. Od leta 1990 do danes je temeljna vloga TV Koper - Capodistria še vedno delovanje v korist italijanske narodne skupnosti, pa tudi slovenske narodne skupnosti v Italiji. Med informativnimi programi naj omenimo TV-dnevnik *Tuttoggi*, ki ob 19. in 22. uri

gledalce obvešča o dogodkih na čezmejnem območju slovenske Primorske, hrvaške Istre in Furlanije Julijske krajine. Med informativnimi programi je še oddaja *Meridiani*, ki poglablja teme, povezane z življenjem in dejavnostmi INS, predvsem s političnega vidika in se torej ukvarja z notranjo in zunanjo politiko Slovenije, Hrvaške in Italije. Omeniti velja tudi oddajo *Tuttoggi* Attualità, v kateri se z gosti v studiu razpravlja o dogodkih meseca in tedna na področju notranje in zunanje politike ter kulturne in družbene politike Slovenije, Italije in Hrvaške.
Med redakcijskimi oddajami naj omenimo *Artevisione* in *Artevisione magazine*, informativni oddaji o raznih kulturnih temah, od pomembnejših razstav do portretov umetnikov tega območja in pripadnikov INS, od alternativnih umetnosti do fotografije. Med drugimi kulturnimi oddajami naj omenimo še: *Istria e... dintorni*, program o zanimivostih, dogodkih, osebnostih in tradicijah današnje in nekdanje Istre;

Slovenija, Koper, regionalni center Radiotelevizije Slovenija, sedež Radia Koper-Capodistria.

Universo è, tedensko oddajo o znanosti in naravi; *Itinerari – Il viaggio per passione*, oddajo o običajih, navadah in prebivalcih vsega planeta, s katero se želi spodbuditi pametna potovanja. Postaja predvaja tudi športne oddaje, ki so že od njenega nastanka najbolj reprezentativne in njen pravi nosilni steber, ter oddaje za otroke in mlade. Italijanski program TV Koper - Capodistria je poleg tega v sodelovanju s Središčem za zgodovinska raziskovanja iz Rovinja, Italijansko unijo in Ljudsko univerzo iz Trsta realiziral multimedijski projekt z naslovom *Istria nel tempo*. Dokumentarna serija (šest dokumentarcev na dveh DVD-jih) prvič v podobah prikazuje celovito zgodovino Istre od njenega geološkega nastanka do danes.

6. Institucije in združenja

V Sloveniji in na Hrvaškem je INS zelo dejavna na kulturnem področju in tako bogati celotno ozemlje. **V življenju INS imajo zelo pomembno vlogo skupnosti Italijanov (Comunità degli Italiani, CI)**, združenja občanov, ki so jih ustanovili pripadniki italijanske manjšine. Dejavnih je 52 skupnosti Italijanov. Od teh jih šest deluje v Republiki Sloveniji, ostalih 46 pa v Republiki Hrvaški. Ta združenja so idealno okolje za izražanje in poglabljanje italijanske etnično-kulturne identitete, kjer se italijanski rojaki srečujejo in razpravljajo o problemih, ki zadevajo skupnost, in načrtujejo svoje najpomembnejše kulturne dejavnosti. V okviru teh skupnosti so aktivne številne umetniške in kulturne skupine (dramske skupine, zbori, ustvarjalne delavnice ipd.), v katerih sodelujejo italijanski rojaki vseh starosti. Zelo aktivne so tudi športno-rekreacijske skupine (šah, mali nogomet, odbojka, tenis, balinanje ipd.).

Skupnosti Italijanov sprejemajo kot redne člane vse državljane, ki izjavijo, da so italijanske narodnosti, jezika in kulture. Ti imajo pravico do glasovanja in do izvolitve v vse organe skupnosti kot tudi do sodelovanja v vseh kulturnih in družbenih dejavnostih.

Vseh 52 skupnosti Italijanov je združenih v Italijansko unijo. Skupnosti vsaka štiri leta izvolijo svojega predstavnika v skupščino Italijanske unije, ki je najvišji zastopniški in odločitveni organ unije.

Hrvaška, Reka, Hrvaško narodno gledališče HNK Ivan pl. Zajc, sedež Italijanske drame.

V okviru INS so dejavna tudi umetniško-kulturna združenja (Società Artistico Culturali – SAC), in sicer na Reki (*SAC Fratellanza*), v Pulju (*SAC Lino Mariani*) in Rovinju (*SAC Marco Garbin*). Združenja SAC, ki so nastala proti koncu štiridesetih let 20. stoletja in so bila izvorno delavska, so predvidevala osebno prostovoljno sodelovanje v dejavnostih, namenjenih skrbi za kulturo, običaje in jezik INS kot tudi uveljavljanju idealov bratstva v tedanji družbi. Po razpadu Jugoslavije so morala tudi združenja SAC preoblikovati svoje funkcije in cilje, tako da je umetniško-kulturna komponenta ostala aktivna, a brez delavskega značaja. Združenja SAC so posledično začela utrjevati svoj umetniški in kulturni položaj ob pomoči profesionalcev, ki so amaterskemu kontekstu dali nov elan. Letno prirejajo tradicionalna srečanja dramskih skupin, zborov, godb, instrumentalnih in folklornih skupin.

Na področju raziskovanja INS so dejavne razne ustanove in združenja, kot je na primer *Društvo za študije in raziskave Pietas Julia (Società di studi e ricerche storiche Pietas Julia)* v Pulju; pred nedavnim je bilo v Piranu ustanovljeno tudi *Društvo za zgodovinske in geografske študije* (*Società di studi storici e geografici*). Med raziskovalnimi institucijami INS je Središče za zgodovinska raziskovanja (*Centro di Ricerche Storiche, CRS*) v Rovinju pravi center odličnosti.

Temeljni cilj *Središča za zgodovinska raziskovanja v Rovinju*, ki ga je leta 1968 ustanovila tedanja Unija Italijanov Istre in Reke (danes Italijanska unija), je objektivno preučevanje zgodovine italijanskega prebivalstva tega ozemlja ter civilnih, kulturnih in družbenih običajev ter tradicij Italijanov iz Istre, z Reke in iz Dalmacije. Inštitut je že od svojega nastanka postal nenadomestljiva referenčna točka za zaščito in uveljavljanje narodne identitete in kulturne navzočnosti italijanske narodne skupnosti. Leta 1973 se je začela tudi dokumentacijska dejavnost za INS, ki živi na svojem zgodovinskem naselitvenem območju, in sicer za obdobje od leta 1943 do danes (z več kot 43.000 arhivskimi enotami in 250.000 izvirnimi dokumenti in fotokopijami, zapisniki, spominskimi zapisi, pričevanji, fotografijami ter avdio in video posnetki).

Leta 1978 so odprli nov sedež CRS v Rovinju, kjer deluje še danes. Po popolni obnovi poslopja v devetdesetih letih se je začela pomembna faza posodabljanja in informatizacije središča. Leta 1990 je bila ustvarjena podatkovna baza, namenjena strokovnjakom in zgodovinarjem iz vsega sveta. Znanstvena knjižnica, popolnoma informatizirana, šteje več kot 100.000 knjig z visoko bibliografsko vrednostjo, ki so pretežno posvečene regionalnim temam. Na voljo je približno 1.580 periodičnih izdaj in 627 časopisov julijsko-dalmatinskega območja. Kartografska zbirka z več kot 2.700 predmeti z visoko znanstveno in tržno vrednostjo je res enkratna in najbolje založena na širšem območju. Središče ima tudi skoraj popolno zbirko avstro-ogrskih pomorskih kart (1872-1891), ki je razstavljena v posebnem prostoru ob sedežu Središča vodnega zbiralnika poslopja *Casa Albertini II*. Izrednega pomena je tudi arhiv središča, ki šteje 52.000 arhivskih enot oziroma 290.000 dokumentov, od katerih se jih 27.000 nanaša na eksodus. Splošni arhiv so obogatili še s fotografskim, ki šteje 39.000 enot. Dokumenti se nanašajo predvsem na dejavnost INS, na zgodovino delavskega gibanja in odporništva ter na druge regionalne teme.

Leta 1995 je znanstvena knjižnica središča pridobila status *depozitarne knjižnice Sveta Evrope*, specializirane na področju človekovih pravic, zaščite manjšin in varovanja okolja.

Veliko je obiskov strokovnjakov, zgodovinarjev in študentov iz Hrvaške in tujine, v povprečju 900 raziskovalcev in 700 študentov na leto. Sedež središča je obiskalo več znanih osebnosti: italijanski predsednik Carlo Azeglio Ciampi in hrvaški predsednik Stjepan Mesić, številni predstavniki italijanske, hrvaške in slovenske vlade ter predstavniki diplomatskih, političnih, parlamentarnih, znanstvenih in akademskih institucij iz treh držav.

Slovenija, Koper, palača Gravisi-Buttorai, sedež Skupnosti Italijanov iz Kopra.

V skoraj štiridesetih letih dejavnosti je središče objavilo več kot 280 del. Serije, ki jih središče izdaja, so: *Atti, La Collana degli Atti, Quaderni, Monografie, Documenti, Fonti, Acta Historica Nova, Ricerche Sociali, Etnia, La Ricerca* in razne druge posebne izdaje ali izdaje v sodelovanju z drugimi ustanovami. *Cilj Društva za študije in raziskave Pietas Julia*, ki ga je leta 1995 ustanovila Skupnost Italijanov v Pulju, je vrednotenje razvejane kulturne dediščine istro-venetskega območja.
Društvo si od svojega prvega ustanovnega akta prizadeva za spodbujanje, promocijo in širjenje raziskovalnih dejavnosti za vrednotenje istro-venetske kulturne, materialne in duhovne dediščine, zato je aktivno na etnografskem, jezikovnem, jezikoslovnem, filološko-literarnem in umetniško-glasbenem področju. Posebno pozornost namenja spodbujanju novih ustvarjalnih sil na področju

klasičnega zgodovinopisja, sociolingvistike, književnosti in umetnosti. Društvo sodeluje s Središčem za zgodovinska raziskovanja iz Rovinja in z založbo EDIT z Reke za izvajanje svojih raziskav in izdajo knjig.

Leta 2004 je v okviru *Skupnosti Italijanov v Piranu* nastalo Društvo za zgodovinske in geografske študije. Glavni cilji tega združenja so promocija zgodovinskega in geografskega raziskovanja in širjenje zgodovinskih in geografskih študij o Istri in območju Severnega Jadrana v okviru evropske zgodovine. Društvo letno prireja konference, simpozije, študijske dneve in objavlja zbornike teh dogodkov.
Med najbolj reprezentativnimi kulturnimi institucijami INS naj omenimo še dramsko skupino *Dramma Italiano* z Reke, študijski center za klasično glasbo *Centro studi di musica classica Luigi Dallapiccola* iz Brtonigle in italijansko središče *Centro Italiano Carlo Combi* iz Kopra.
Dramska skupina *Dramma Italiano di Fiume* je bila ustanovljena leta 1946 in je danes sekcija Hrvaškega narodnega gledališča Ivan Zajc na Reki. Gre za prvo stalno gledališče in edini gledališki ansambel italijanskega jezika zunaj Italije. Od leta 1946 do danes je Italijanska drama postavila na oder več kot 350 predstav, od katerih je bila skoraj polovica del italijanskih avtorjev (od klasikov, kot so Ruzzante, Goldoni, Pirandello, Diego Fabbri, Terron, Eduardo de Filippo in Dario Fo, do sodobnih avtorjev, kot so Dacia Maraini, Ghigo De Chiara, Mario Moretti, Randazzo, Carbone, Bassetti, Erba).
Dolga leta (od konca štiridesetih let do konca petdesetih) je morala Italijanska drama razmišljati skoraj izključno o tem, kako naj si izoblikuje občinstvo med tistimi, ki so »ostali«, in skrbeti za jezikovno promocijo v tedanjem dramatičnem obdobju. V zadnjem času si je kot cilj zastavila tudi promocijo italijanske dramaturgije zunaj območja, kjer živijo Italijani nekdanje Jugoslavije, ter promocijo slovenske in hrvaške gledališke umetnosti pri italijanskem občinstvu.
V preteklosti sta dramo vodili dve zelo ugledni osebnosti: pisatelj in režiser Osvaldo Ramous, veliki pesnik z Reke, ter režiser in dramaturg Piero Rismondo, ki je po obdobju na Reki deloval kot gledališki kritik na Dunaju.
Italijanska drama je v dolgih letih dejavnosti sodelovala z raznimi znanimi italijanskimi umetniki in režiserji. Od sredine devetdesetih let je ustvarila številne koprodukcije, s katerimi se je predstavila na italijanskih odrih: koprodukcije in sodelovanja z gledališči Il Piccolo Teatro iz Milana, Teatro di Rifredi in Teatro Popolare Maskarà iz Firenc, s stalnim gledališčem Kalabrije in Verone, s skupino Artisti Associati iz Gorice, z gledališčem La Contrada iz Trsta, s stalnim gledališčem Furlanije Julijske krajine in gledališčem Teatro dell'Orologio iz Rima.
Dne 28. septembra 1990, v okviru sodelovanja med Italijansko unijo in Ljudsko univerzo iz Trsta, je bilo v Brtonigli odprto študijsko središče za klasično glasbo *Centro Studi Musica Classica*. Zaradi izrednega uspeha in številnih vpisov italijanskih rojakov se je moralo središče razširiti in je tako ustvarilo dve sekciji, eno v Pulju in drugo na Reki.
Glavna cilja središča sta širjenje in promocija glasbene kulture, seveda ob upoštevanju potrebe posameznih šol, predvsem pa Skupnosti Italijanov in njihovih umetniško-kulturnih oddelkov po kvalificiranih umetniških vodjah, torej po izobraževanju specializiranih profesionalnih kadrov, ki naj bodo sposobni voditi kulturno dejavnost INS. Program za dijake središča povzema posamezne študijske smeri italijanskih glasbenih konservatorijev. Od ustanovitve do danes se je tečajev središča udeležilo kar 550 dijakov, za kar se gre zahvaliti predvsem kvalificiranemu učnemu osebju – profesorjem in glasbenikom iz Trsta, z Reke in iz Pulja.

Promocijsko, kulturno, izobraževalno in razvojno italijansko središče Carlo Combi (*Centro Italiano di Promozione, Cultura, Formazione e Sviluppo Carlo Combi*) je kot javno ustanovo leta 2005 vzpostavila Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti iz Kopra. Po koncu dolgega birokratskega postopka je središče začelo delovati leta 2007 s sedežem v zgodovinskem jedru mesta Koper.

Cilji, ki si jih zastavlja središče *Carlo Combi*, so ohranjevanje, promocija in razvoj identitete INS ter njenega jezika in kulture na zgodovinskem naselitvenem območju. To izvaja z usklajenimi in skupnimi kulturnimi projekti, s katerimi želi pozitivno vplivati na ozemlje in tako spodbujati medetnično sožitje, večkulturnost in večjezičnost.

Italijansko središče je priredilo več pomembnih promocijskih in kulturnih dogodkov. V letih 2008 in 2010 je s knjigarno Libris iz Kopra sodelovalo na Slovenskem knjižnem sejmu v Ljubljani in tako promoviralo književno produkcijo INS. Leta 2009 je v sodelovanju s knjigarno Libris in Humanističnim društvom Histria iz Kopra v Pokrajinskem muzeju Koper priredilo prvi mednarodni knjižni sejem *Histria in Libris*. Poleg tega skrbi za udeležbo italijanskih rojakov na tradicionalnem aprilskem nekompetitivnem maratonu *Su e zo per i ponti* v Benetkah, prireja pa tudi didaktične ekskurzije za dijake srednjih šol z italijanskim učnim jezikom iz Istre in Slovenije. Maja 2011 se je središče predstavilo občinstvu v Taverni v Kopru s široko zasnovanim dogodkom, pravo novostjo za celotno INS iz Slovenije, in sicer s prvim MIFEST-om, festivalom italijanske narodne skupnosti (*Festival della Comunità Nazionale Italiana*). Festival omogoča promocijo in javno predstavitev vseh institucij INS v okviru enodnevne kulturne prireditve. Leta 2011 je središče uredilo italijansko izdajo publikacije *Capodistria – La città e il suo patrimonio* avtorja Salvatorja Žitka, skozi leta pa je sodelovalo pri številnih drugih kulturnih projektih, dogodkih in prireditvah (književni večeri, koncerti, razstave, znanstveni sestanki itd.), ki so se jih udeležile tudi različne ustanove italijanske narodne skupnosti in druge institucije.

7. Politično predstavništvo

V Sloveniji in na Hrvaškem so državljani italijanske narodnosti, jezika in kulture združeni v enotno organizacijo, Italijansko unijo. V Sloveniji delujejo tudi samoupravne skupnosti italijanske narodnosti (SSIN), občinske in obalna skupnost, ki skrbijo za specifične probleme manjšine na tem ozemlju. Na Hrvaškem izvajajo podobne naloge manjšinski sveti.

Italijanska unija je enotna, avtonomna, demokratična in pluralistična organizacija Italijanov v Republiki Sloveniji in Republiki Hrvaški in jih zastopa z namenom promocije njihovih političnih, gospodarskih, kulturnih in družbenih potreb. Italijanska unija je bila ustanovljena leta 1991 po prvih svobodnih in demokratičnih volitvah na Hrvaškem in v Sloveniji. Glavni cilji Italijanske unije so zaščita in razvoj narodne, kulturne in jezikovne identitete pripadnikov italijanske narodne skupnosti, uveljavljanje specifičnih pravic, ohranjanje integritete in nerazdružljivosti, uveljavljanje subjektivnosti in zasledovanje enotne pravne in ustavne obravnave INS na najvišjih ravneh. Italijanska unija je pravno registrirano združenje občanov v Republiki Hrvaški (s sedežem na Reki) in Republiki Sloveniji (s sedežem v Kopru). Organe Italijanske unije (skupščina in izvršni odbor) se obnavlja vsaka štiri leta. Njene pristojnosti obsegajo politično, kulturno, izobraževalno in gospodarsko področje.

Slovenija, Koper, palača Carli, urad poslanca v Državnem zboru RS.

Skladno s *Sporazumom med Republiko Italijo in Republiko Hrvaško o pravicah manjšin* z dne 5. novembra 1996, ki sta ga ratificirala italijanski in hrvaški parlament, je Italijanska unija priznana kot predstavniška organizacija INS.
Italijanska unija že več let prireja razne kulturne dogodke: festival otroških pesmi *Voci Nostre*, umetniški in kulturni natečaj *Istria Nobilissima*, mednarodni slikarski ex-tempore v Grožnjanu ter revijo zborov, folklornih in instrumentalnih skupin. V okviru unije deluje tudi športni oddelek, ki prireja številna že tradicionalna srečanja in tekmovanja v različnih disciplinah (mali nogomet, odbojka, tenis, balinanje, košarka, atletika, šah ipd.) med športnimi ekipami znotraj skupnosti Italijanov. Ta srečanja prirejajo vsako leto tudi za šole z italijanskim učnim jezikom v Sloveniji in na Hrvaškem.
Skupnosti Italijanov so članice Italijanske unije, ki finančno podpira redno izvajanje njihovih dejavnosti (od kulturno-umetniških do športnih in upravnih).
Januarja 2006 je bila na sedežu Italijanske unije v Kopru odprta *Pisarna Europa*, ustanovljena za snovanje, načrtovanje, upravljanje in izvajanje projektov na področju evropskega sodelovanja. *Pisarna Europa* je predložila in uspešno izpeljala različne evropske projekte na področju čezmejnega sodelovanja, predvsem z institucijami in ustanovami slovenske narodne skupnosti v Furlaniji Julijski krajini.
V skladu z ustavo Republike Slovenije in z *Zakonom o samoupravnih narodnih skupnostih* iz leta 1994 lahko pripadniki INS na svojem zgodovinskem naselitvenem ozemlju ustanavljajo samoupravne narodne skupnosti (SNS) za uveljavljanje posebnih pravic, ki jih zagotavlja ustava, za uveljavljanje svojih potreb in interesov in za organizirano sodelovanje v javnih zadevah. SNS so javnopravni subjekti. Ustanovljene so na občinski ravni (Koper, Izola in Piran) kot sogovornice občin (italijanska samoupravna narodna skupnost Koper, Izola in Piran) in na obalni ravni (Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti) kot sogovornice države.
SNS sodelujejo z lokalnimi samoupravami pri upravljanju manjšinskih problemov in lahko na podlagi državnega pooblastila prevzamejo nekatere državne pristojnosti. Spodbujajo in prirejajo dejavnosti za ohranjanje narodne identitete INS.
Na Hrvaškem so v skladu z *Ustavnim zakonom o pravicah narodnih manjšin* **izvoljeni sveti italijanske narodne skupnosti, ki skrbijo za promocijo, zaščito in varovanje položaja INS v družbi, za njeno udeležbo v javnem življenju in v upravljanju lokalnih zadev na Hrvaškem**. Tudi ti so javnopravni subjekti.
Svetom je priznana pravica do vlaganja predlogov za promocijo položaja INS in predlogov za generalne akte, ki urejajo za manjšino pomembne zadeve, do predstavitve kandidatov za različne funkcije v okviru državne uprave in organov samoupravnih enot, do prejemanja informacij o zadevah, ki se nanašajo na položaj Italijanov, o katerih razpravljajo lokalne uprave, do vlaganja mnenj in predlogov za programe radiotelevizijskih postaj na lokalni in regionalni ravni, ki so namenjeni INS, ali za programe splošne televizije, ki se nanašajo na manjšinske zadeve.
Italijanska skupnost ima pravico, da izvoli svojega poslanca, ki ima zagotovljen sedež, v parlament obeh držav, in sicer v Državni zbor RS in hrvaški Sabor. Poleg tega je pripadnikom INS v Sloveniji zagotovljena desetina sedežev v zgodovinskih naselitvenih občinah (Koper, Izola, Piran). Tudi na Hrvaškem ima INS zagotovljeno pravico do izvolitve svojih zastopnikov v izvoljene in izvršne organe regionalnih in občinskih institucij.

Hrvaška, Reka,
palača Modello,
sedež Italijanske unije.

KRITIČNA BIBLIOGRAFIJA

Alberi, D. (2009), *Istria, storia, arte, cultura*, Trst, Lint.

Amici...vicini. Italiani, Sloveni e Friulani si incontrano./Prijatelji... sosedje. Italijani, Slovenci in Furlani se zbližujejo./Amis... vicins. Talians, Slovens e Furlans se cjatin (2012), Koper, Trst, Videm, SLORI - Slovenski raziskovalni inštitut, Società Filologica Friulana, Unione Italiana.

Autobiografia degli Incontri Interculturali. Contesto, concetti e teorie, Svet Evrope, marec 2008.

Berdon, A. (2006), *La rappresentanza politica degli Sloveni in Italia,* Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček - Circolo per gli studi sociali Virgil Šček, Trst, Mladika.

Bidovec, M., Vetrih, V. (2003), *2.260 Verbi sloveni con traduzione italiana: strumento didattico per l'apprendimento dello sloveno come lingua straniera*, Trst, Mladika.

Bonamore, D. (2004), *Lingue minoritarie, lingue nazionali, lingue ufficiali, nella legge 482/1999*, Milan, Franco Angeli.

Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, Strasbourg, 5. novembra 1992.

Cattaruzza, M. (2007), *L'Italia e il confine orientale*, Bologna, Il Mulino.

Cisilino, W. (ur.) (2006), *Friulano, lingua viva*, Videm, Forum.

Citti, W. (2001), *Il sistema internazionale ed europeo di protezione delle minoranze: evoluzione storica, dinamiche attuali e prospettive future*, Gorica, Futuribili 4(1-2), str. 192-215.

Comunicazione della Commissione al Parlamento europeo, al Consiglio, al Comitato economico e sociale europeo e al Comitato delle regioni del 18 settembre 2008 – *Il multilinguismo: una risorsa per l'Europa e un impegno comune* [COM(2008) 566 def.].

Costantini, E. (ur.) (2003), *Slovenia: un vicino da scoprire*, Videm, Società Filologica Friulana.

Diabate C., Vincoletto, R., Tremul, M. (2012), *Conoscere.it: un viaggio nel mondo delle istituzioni italiane in Slovenia e in Croazia; Spoznati.it: potovanje v svet italijanskih ustanov v Sloveniji in na Hrvaškem*, Koper, Unione Italiana.

Esposito, M. (1996), *La comunità nazionale italiana in Istria, Fiume e Dalmazia*, Trst, Università Popolare di Trieste.

Fari, F. (2007), *Manuâl di lenghistiche furlane*, Videm, Forum.

Giuricin, E. - Giuricin, L. (2008), *La Comunità Nazionale Italiana. Storia e Istituzioni degli italiani dell'Istria, Fiume e Dalmazia (1944-2006),* I-II (X) "Collana Etnia", Trst, Università Popolare di Trieste, Rovinj, Centro di Ricerche Storiche di Rovinj, Rijeka, Unione Italiana.

Jagodic, D., Čok, Š. (ur.) (2013), *Med drugim in tujim jezikom. Poučevanje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije Julijske krajine/Fra lingua seconda e lingua straniera. Insegnamento e apprendimento dello sloveno in età adulta nella fascia confinaria del Friuli Venezia Giulia*, Trst.

Kacin-Wohinz, M., Mlakar, B., Troha, N. (2003), *Rapporti italo-sloveni 1880-1956: relazione della commissione storico-culturale italo-slovena/Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije*, Gorica, Nova Gorica, Pax et concordia.

Kacin-Wohinz, M., Pirjevec, J. (1998), *Storia degli sloveni in Italia : 1866-199*8, Benetke, Marsilio.

Libro bianco del Consiglio d'Europa sul dialogo interculturale. *Vivere insieme in pari dignità/Bela knjiga Sveta Evrope o medkulturnem dialogu: živeti skupaj v enakopravnosti in dostojanstvu*, Strasbourg, 7. maja 2008.

Marcato, C. (2001), *Friuli-Venezia Giulia*, Rim – Bari, Laterza.

MIN-TUR: *Turismo integrato italo-sloveno: patrimonio culturale delle minoranze (2007), Koper - Trst*, Unione Italiana.

Picco, L. (2001), *Ricercje su la condizion sociolenghistiche dal furlan*, Videm, Forum.

Operativni Program čezmejnega sodelovanja Slovenija - Italija 2007–2013, Organ upravljanja Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina.
(http://www.ita-slo.eu/documenti_di_riferimento/documenti_di_programma/).

Radin, F., Radossi, G. (ur.) (2001), *La Comunità rimasta*, Zagreb, CIPO di Pola, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Unione Italiana di Fiume, Università Popolare di Trieste, Garmond.

Resolucija evropskega parlamenta (24. marca 2009). Multilinguismo: una risorsa per l'Europa e un impegno comune (2008/2225/INI).

Rocchi, I., *Universo scuola CNI: buono lo stato di salute in "In più educa"*, La Voce del popolo, Leto VIII, št. 66, 12. junij 2012.

Susič, E., Janežič, A., Medeot, F. (2010), *Indagine sulle comunità linguistiche del Friuli Venezia Giulia*, Videm, Glavna direkcija za šolstvo, izobraževanje in kulturo, Služba za jezikovne in kulturne identitete ter za deželne rojake po svetu.

Toso, F. (2008), *Le minoranze linguistiche in Italia*, Bologna, il Mulino.

Valenčič, V. (2003), *Botta e risposta sugli sloveni in Italia*, Trst, SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut.

Vicario, F. (2005), *Lezioni di linguistica friulana*, Videm, Forum.

Vicario, F. (2013), *Lenghe furlane e formazion*, Videm, Forum.

Vidali, Z., Vincoletto, R. (ur.) (2007), *Invito a conoscere le minoranze. La Comunità Nazionale Italiana in Slovenia e Croazia e la Comunità Nazionale Slovena in Italiana si presentano*, Trst, SLORI - Slovenski raziskovalni inštitut, Koper, Unione Italiana.
(http://www.slori.org/mima/Mi.Ma.sloEpdf.pdf).

SLOVARČEK

to speak	govoriti	fevelâ	parlare
language	jezik	lenghe	lingua
Slovene	slovenščina	sloven	sloveno
Italian	italijanščina	talian	italiano
Friulian	furlanščina	furlan	friulano
good morning	dober dan	bundì	buongiorno
good evening	dober večer	buine sere	buonasera
good night	lahko noč	buine gnot	buonanotte
My name is...	Ime mi je...	O ai non...	Mi chiamo...
What's your name?	Kako ti je ime?	Ce âstu non?	Come ti chiami?
How do you say...?	Kako se reče...?	Cemût si disial...?	Come si dice...?
mother	mati	mari	madre
father	oče	pari	padre
brother	brat	fradi	fratello
sister	sestra	sûr	sorella
man	mož	om	uomo
woman	žena	femine	donna
boy	fant	fantat	ragazzo
girl	dekle	fantate	ragazza
day	dan	dì	giorno
night	noč	gnot	notte
sun	sonce	soreli	sole
moon	luna	lune	luna
earth	zemlja	tiere	terra
sea	morje	mâr	mare
mountain	gora	mont	montagna
house	hiša	cjase	casa
school	šola	scuele	scuola
today	danes	vuê	oggi
yesterday	včeraj	îr	ieri
tomorrow	jutri	doman	domani
where?	kje?	dulà?	dove?
when?	kdaj?	cuant?	quando?
what?	kaj?	ce?	che cosa?
who?	kdo?	cui?	chi?
how?	kako?	cemût?	come?

yes	da	sì	sì
no	ne	no	no
closed	zaprto	sierât	chiuso
open	odprto	viert	aperto
white or black?	belo ali črno?	blanc o neri?	bianco o nero?
word	beseda	peraule	parola
entrance	vhod	jentrade	entrata
exit	izhod	jessude	uscita
door	vrata	puarte	porta
water	voda	aghe	acqua
church	cerkev	glesie	chiesa
street/road	cesta	strade	strada
toilet	stranišče	comut	bagno
men	moški	oms	uomini
women	ženske	feminis	donne
attention!	pozor!	atenzion!	attenzione!
Monday	ponedeljek	lunis	lunedì
Tuesday	torek	martars	martedì
Wednesday	sreda	miercus	mercoledì
Thursday	četrtek	joibe	giovedì
Friday	petek	vinars	venerdì
Saturday	sobota	sabide	sabato
Sunday	nedelja	domenie	domenica
one	ena	un	uno
two	dva	doi	due
three	tri	trê	tre
four	štiri	cuatri	quattro
five	pet	cinc	cinque
six	šest	sîs	sei
seven	sedem	siet	sette
eight	osem	vot	otto
nine	devet	nûf	nove
ten	deset	dîs	dieci
one hundred	sto	cent	cento
one thousand	tisoč	mil	mille
friends	**prijatelji**	**amîs**	**amici**

eduka
EDUCARE ALLA DIVERSITÀ
VZGAJATI K RAZLIČNOSTI

EDUCARE ALLA DIVERSITÀ
VZGAJATI K RAZLIČNOSTI

Publikacija financirana v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

Vsebina publikacije ne odraža nujno uradnega stališča Evropske unije. Za vsebine publikacije so odgovorni izključno avtorji: SLORI-Slovenski raziskovalni inštitut, Furlansko filološko društvo in Italijanska unija.

To publikacijo je omogočil projekt EDUKA-Vzgajati k različnosti. Projekt je namenjen promociji medkulturnih vrednot kot temeljev oblikovanja in razvijanja odnosov v večetnični in večjezikovni družbi. Posebna pozornost je namenjena uveljavljanju medkulturne vzgoje ob upoštevanju tako tradicionalnih manjšin (še posebej italijanske v Sloveniji ter slovenske in furlanske v Italiji) kot novih manjšin oziroma skupin migrantov.

Koper, Trst, Videm, 2013

eduka@slori.org | www.eduka-itaslo.eu

Projekt Eduka-Vzgajati k različnosti sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

Progetto Eduka-Educare alla diversità finanziato nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

slori slovenski raziskovalni inštitut istituto sloveno di ricerche slovene research institute

PROVINCIA DI RAVENNA

DIPARTIMENTO DI SCIENZE UMANE UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI UDINE

Università Ca'Foscari Venezia

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI UDINE CENTRO INTERNAZIONALE SUL PLURILINGUISMO

Società Filologiche Furlane | Società Filologica Friulana

UNIONE ITALIANA ITALIJANSKA UNIJA TALIJANSKA UNIJA

Ministero dell'Economia e delle Finanze

REPUBLIKA SLOVENIJA MINISTRSTVO ZA GOSPODARSKI RAZVOJ IN TEHNOLOGIJO